

ΒΑΡΔΗΣ Β. ΒΑΡΔΙΝΟΓΙΑΝΝΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΑΡΩΝΗΣ

ΟΙ ΜΙΣΟΙ
ΣΤΑ ΣΙΔΕΡΑ

ΟΤΑΝ ΑΝΟΙΞΑΝ ΟΙ ΒΑΡΙΕΣ
ΑΜΠΑΡΕΣ ΚΙ ΕΚΛΕΙΣΑΝ
ΜΕΣΑ ΤΟΥΣ ΤΟ ΜΙΣΟ ΕΘΝΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ & ΜΝΗΜΗ

φιλίστωρ

**Βαρδή Β. Βαρδινογιάννη
Παναγιώτη Γ. Αρώνη**

ΟΙ ΜΙΣΟΙ ΣΤΑ ΣΙΔΕΡΑ

© Copyright 1995 Βαρδής Β. Βαρδινογιάννης - Παναγιώτης Γ. Αρώνης
© Copyright 1995 για την ελληνική γλώσσα ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΙΣΤΩΡ
Μπάμπης Γραμμένος, Θεμιστοκλέους 31, 106 77 ΑΘΗΝΑ
Τηλ.: 3818457, Fax: 3819167

Πρώτη έκδοση 1996

Εξώφυλλο: Άννα Τσαχουρίδην
Εκτύπωση: Άγγελος Ελεύθερος
Βιβλιοδεσία: Βασίλης Ευταξιάδης

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγή μέρους ή
όλης της έκδοσης, χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ - 5

ISBN 960-369-006-6

ΦΙΛΙΣΤΩΡ

«... καὶ τούτοι μὲς στὰ σίδερα καὶ κεῖνοι μὲς στο
χῶμα.

Σώπα, ὅπου νῦναι θὰ σημάνουν οἱ καμπάνες.
Αὐτὸ τὸ χῶμα εἶναι δικό τους καὶ δικό μας.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ: *Ρωμιοσύνη*

Το ογ' ψήφισμα για την «Εθνική Αμόρφωση στα στρατόπεδα Μακρονήσου» το κατέθεσε στη βουλή ο φιλελεύθερος υπουργός Γ. Μελάς, με 6' αντιπρόεδρο Κυβέρνησης τον Σοφοκλή Βενιζέλο και υπουργό Δημόσιας Τάξης τον επίσης φιλελεύθερο Κ. Ρέντη...

**ΠΡΩΤΟ ΤΑΓΜΑ ΣΚΑΠΑΝΕΩΝ
ΜΑΚΡΟΝΗΣΙ 1947-48**

Χρυσόστομος Μαυρίδης

Τη Μακρόνησο, το ξερονήσι χωρίς νερό, χωρίς ένα δέντρο, που το βαρούσαν όλοι οι άνεμοι, λίγα μίλια μακριά από το Λαύριο, διάλεξε το επιτελείο για να συγκεντρώνει τα στρατευμένα παιδιά που είχαν πάρει μέρος στην Εθνική Αντίσταση.

Δεκάδες χιλιάδες στρατιώτες, ναύτες και αεροπόροι, αλλά και πολίτες, άνδρες και γυναίκες, φυλακισμένοι και εξόριστοι πέρασαν από τα στρατόπεδα της. Τα τρία τάγματα σκαπανέων (το Α', Β' και Γ'), το Κέντρο Αξιωματικών και οι Στρατιωτικές Φυλακές Αθηνών (ΣΦΑ), το καθένα και μία ξεχωριστή ιστορία βίας, ταπείνωσης και εξευτελισμού του ανθρώπου. Μία ξεχωριστή μελανή σελίδα στην ιστορία της πατρίδας μας.

Η επιλογή στις αποστολές των στρατιωτών γίνονταν από το Επιτελείο. Στο Γ' τάγμα στέλνονταν στρατιώτες με υπόνοιες για αριστερή δράση ή που τους βάραινε το οικογενειακό και συγγενικό τους περιβάλλον. Στο Β', στρατιώτες και πολλοί υπαξιωματικοί για τους οποίους δεν είχαν ολοκληρωθεί οι κατηγορίες που τους βάραιναν. Και στο Α', όσοι κρίνονταν «αμετανόητοι». Φυσικά, η επιλογή αυτή ήταν σχηματική, αφού ήταν αδύνατο να έχουν ακριβή στοιχεία για τη δράση τόσων χιλιάδων στις καθημερινές αποστολές τους.

Το «εθνικό» έργο άρχισε από το Γ' τάγμα που κρίθηκε από την αρχή επιδεκτικό αναμορφώσεως και που διοικητής του ήταν ο λοχαγός Σκαλούμπακας, ένας πορωμένος και

αδίστακτος βασανιστής. Ο Σκαλούμπακας μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα κατόρθωσε να μετατρέψει το τάγμα σε πραγματική ζουγκλα! Οι μισοί στρατιώτες να χτυπούν τους άλλους μισούς και ο ένας να φοβάται τον άλλον. Το ρόπαλο αναδείχθηκε το κύριο παιδαγωγικό όργανο της ηθικής αγωγής, τα δε ομαδικά πογκρόμ εναντίον αυτών που αρνιόνταν να κάνουν δηλώσεις ή εναντίον των καινούργιων αποστολών αντικατέστησαν τις στρατιωτικές ασκήσεις. Σκοπός αυτού του πειράματος ήταν να μετατρέψουν τους στρατιώτες σε γενίτσαρους, να τους καταρρακώσουν την αξιοπρέπεια και το ηθικό τους και, το περισσότερο, να γίνει το φόβητρο για ολόκληρο το στράτευμα και ιδιαίτερα για το Β' και για το Α' τάγμα που δεν θα αργούσε να 'ρθει και η σειρά τους.

Στο Β' τάγμα, ο έφεδρος λοχαγός Τζανετάκος, αξιοποιώντας το φόβητρο και την απειλή του Γ' τάγματος και με ηπιότερη βία, προχωρούσε στο «αναμορφωτικό» του έργο. Το μεγάλο τους πρόβλημα συγκεντρώνονταν στο Α' τάγμα. Στους «αμετανόητους». Όλες οι δοκιμαστικές κρούσεις που έγιναν, απέτυχαν. Σκόνταφταν αφενός στην αποφασιστικότητα των στρατιωτών και αφετέρου στην ενιαία αντιμετώπισή τους από όλο το τάγμα. Η σειρά των διαλέξεων με αντιμαρξιστικό περιεχόμενο από τον ίδιο τον διοικητή του τάγματος Κωνσταντόπουλο αντιμετωπίστηκε απ' όλο το τάγμα με παγερή αδιαφορία και σταμάτησε. Η προσπάθεια να παρακρατηθεί ο μισθός των στρατιωτών, που αντιπροσώπευε ελάχιστα τσιγάρα, για να ενισχυθεί ένα παραστρατιωτικό περιοδικό που έβγαζε ο δημοσιογράφος Θάνος Κάνιστρας, βρήκε την σθεναρή αντιμετώπιση όλου του τάγματος. Η «ηθικού περιεχομένου» ομιλία του κατ' απονομή λοχαγού Νέζερ, που τον έστειλε το επιτελείο με αυτόν το μοναδικό σκοπό, μετατράπηκε σε ιλαροτραγωδία. Τέλος, η κατά καιρούς δημιουργία απροσχημάτιστων επιθέσεων σε βάρος μεμονωμένων στρατιωτών από την ΑΜ (Αστυνομία Μονάδας) ξεσήκωνε τη γενική αγανάκτηση.

Από τις αρχές του Φλεβάρη του 1948, το σκηνικό άρχισε να αλλάζει. Το επιτελείο πήρε απόφαση να τσακίσει με κάθε τρόπο το ηθικό των στρατιωτών. Προς την κατεύθυνση αυτή πίεζαν όλοι και περισσότερο οι Αμερικανοί. Μαύρα σύννεφα άρχισαν να συγκεντρώνονται πάνω στον ουρανό του Α' τάγματος. Τα προμηνύματα άρχισαν με την αντικατάσταση του διοικητή Κωνσταντόπουλου, αξιωματικού καριέρας. Τον αντικατέστησε ο ταγματάρχης Κώστας Καραμπέκιος, ένας πράος και τίμιος αξιωματικός, που κι αυτός ύστερα από λίγες μέρες αντικαταστάθηκε από τον ταγματάρχη Αντώνη Βασιλόπουλο, που ήταν διοικητής της ΣΦΑ και πολλά καταμαρτυρούσαν για το παρελθόν του. Ο Κωνσταντόπουλος φεύγοντας είπε κάπου: «Εγώ δεν θα βάψω τα χέρια μου στο αίμα». Σε λίγες μέρες τον ακολούθησε και ο γιος του, που ήταν επικεφαλής της ΑΜ. Το ίδιο μάθαμε και για τον Καραμπέκιο, ότι μόλις πληροφορήθηκε το σχέδιο δράσης σε σύσκεψη αξιωματικών προχώρησε αμέσως στην παραίτησή του. Τον τελευταίο καιρό, οι προκλήσεις της ΑΜ πολλαπλασιάστηκαν. Γίνανε καθημερινές. Έμπαιναν στις σκηνές, άρπαζαν στρατιώτες, τους κουβαλούσαν στο πειθαρχείο, τους κούρευαν και τους ξυλοφόρτωναν. Οι αξιωματικοί, κατόπιν εντολής της διοίκησης, κρατούσαν αποστάσεις από τους στρατιώτες. Σε άλλους αξιωματικούς, που είχαν οικειότητα με τους λόχους τους, τους έδωσαν άδεια παρότι οι άδειες είχαν απαγορευτεί. Τα επισκεπτήρια σταμάτησαν. Η επικοινωνία με τον έξω κόσμο περιορίστηκε με καινούργια μέτρα. Οι αγγαρείς έγιναν περισσότερες για την κατάπονηση των στρατιωτών. Ο κλοιός άρχισε να σφίγγει όλο και περισσότερο. Η καταιγίδα πλησίαζε.

Σαν βόμβα έπεσε στο στρατόπεδο η είδηση ότι η διοίκηση ετοιμάζει κατάλογο 700 στρατιωτών, οι οποίοι τάχα έδειξαν μεταμέλεια και ζήτησαν να πάνε στο Γ' τάγμα. Σαν συμπλήρωμα, την επομένη κυκλοφόρησε ακόμα ότι ο Σκαλούμπακας στο Γ' τάγμα ετοιμάζει την κατάλληλη υποδοχή.

Η βαριά ατμόσφαιρα του στρατοπέδου έγινε ακόμα βαρύτερη. Ένα απροσδιόριστο προαίσθημα σκέπαζε τις καρδιές όλων. Γκρούπες, γκρούπες οι στρατιώτες ανταλλάσσουν απόψεις για την κατάσταση. Η ίδια συζήτηση μεταφέρεται από λόχο σε λόχο. Όλοι είναι σύμφωνοι, κανείς να μην πάει στο Γ' τάγμα. Να αποφευχθεί κάθε πρόκληση της ΑΜ για να μην δώσουμε δικαιολογητικά στη διοίκηση για να εφαρμόσει τα σχέδιά της. Τέλος, να ειδοποιήσουμε με κάθε τρόπο τους δικούς μας και τις εφημερίδες για τα σχεδιαζόμενα σε βάρος μας.

Κυριακή, 29 Φεβρουαρίου 1948. Ήμέρα σημαδιακή. Η ημερήσια διαταγή όριζε, μετά το προσκλητήριο που γινόταν στις τελευταίες ημέρες μπροστά στο διοικητήριο, εκκλησίασμα στο χώρο του θεάτρου. Ο διοικητής Βασιλόπουλος απουσίαζε στη ΣΦΑ. Διοικητεών στο στρατόπεδο ήταν ο υπασπιστής Καρδαράς. Άνθρωπος με περισσή κακία και μίσος που γινόταν πιο φανερό στο αρρωστημένο και ωχρό πρόσωπό του. Μετά το προσκλητήριο και την έπαρση της σημαίας, οι λόχοι κατευθύνονταν ήσυχα στο χώρο του θεάτρου, στη διπλανή χαράδρα από το διοικητήριο, με επικεφαλής τον 7ο λόχο των εθνοφρουρών, ο δος κ.ο.κ. Ο δος λόχος, που υπηρετούσα, ήταν λόχος υπηρεσίας και έμεινε πίσω για τις αγγαρείες της ημέρας. Σε κάποια στιγμή, όταν η κορυφή της φάλαγγας είχε φτάσει στη χαράδρα, δημιουργήθηκε κάποιο επεισόδιο από την ΑΜ. Οι στρατιώτες αντέδρασαν με τη φωνή διαμαρτυρίας: «Αίσχος». Τότε, ο Καρδαράς έριξε μια πιστολιά στον αέρα. Ήταν το σύνθημα. Ο λόχος διοικήσεως, φορώντας τα κράνη στο κεφάλι, ακροβολισμένος πίσω από τους τοίχους που είχαν χτιστεί τελευταία για να προφυλάσσουν το διοικητήριο και το λόχο ασφαλείας από τον αέρα, όπως είχαν πει, άρχισε να πυροβολεί με τα αυτόματα στο πλήθος.

– Συνάδελφοι μας σκοτώνουν! Όλοι κάτω! Αδέλφια μου με σκότωσαν! φώναξε ένας φαντάρος και έπεσε καταγής.

Κάτια σύμπτωση στα γεγονότα αυτά βρέθηκε παρών και ο Καραμπέκιος. Ήταν στο λιμάνι και περίμενε το καΐκι μαζί με τις ατομικές του αποσκευές. Αμέσως έτρεξε προς το διοικητήριο και με το πιστόλι στο χέρι διέταξε τον Καρδαρά να σταματήσουν οι πυροβολισμοί. Σε συνέχεια, πλησίασε τους στρατιώτες και τους σύστηνε ηρεμία. Μια ομάδα αλλόφρονες στρατιώτες κύκλωσαν τον Καρδαρά που δεν πρόλαβε να απομακρυνθεί και με μια σπρωξιά τον έριξαν κάτω. Πελιδνός, φοβισμένος, κάτι ψιθύρισε.

– Σκουλήκι! φώναξε ένας στρατιώτης.

Θα τον έλιωναν με τα τακούνια τους αν δεν επέμβαιναν πιο νηφάλιοι στρατιώτες. Ο Καρδαράς σηκώθηκε και τράβηξε κατευθείαν για το διοικητήριο. Απολογισμός της πρώτης μέρας: 5 νεκροί, 14 τραυματίες.

Μια ώρα μετά τα γεγονότα, έφτασε ο διοικητής από τη ΣΦΑ. Αφού εξέφρασε τη λύπη του για τα γεγονότα, που έγιναν δήθεν «εν αγνοία του και εν απουσία του», ζήτησε να πάει μια επιτροπή στρατιωτών για να τον ενημερώσει για τα συμβάντα. Οι στρατιώτες αρνήθηκαν γιατί ήξεραν ότι η επιτροπή σημαίνει και στρατοδικείο. Τότε ο Βασιλόπουλος τους έδωσε τον λόγο της τιμής του, να μη φοβηθούν και δεν θα πάθουν τίποτα. Μετά από αυτή τη διαβεβαίωση πετάχτηκαν 4-5 στρατιώτες και του εξιστόρησαν τα γεγονότα και του ζήτησαν να φύγουν αμέσως οι τραυματίες για τα νοσοκομεία, να μην κατέβει η ΑΜ στο στρατόπεδο για να μην γίνουν καινούργια επεισόδια, αφού η κατάσταση είναι τόσο τεταμένη, και να έρθει μια επιτροπή για να ερευνήσει τα γεγονότα και να απονείμει δικαιοσύνη. Ο διοικητής συμφώνησε και πρόσθεσε: και οι στρατιώτες να περιοριστούν στο στρατόπεδο και να μην περάσουν το δρόμο που το χωρίζει από το διοικητήριο. Η συνάντηση τελείωσε. Οι στρατιώτες αποσύρθηκαν στο στρατόπεδο κάτω από το δρόμο. Όλη τη νύχτα το στρατόπεδο έμεινε ξάγρυπνο μέσα στην απόγνωση και τα ερωτηματικά για τη μέρα που ξημέρωνε. Οι απομα-

κρυσμένοι λόχοι, ο 3ος, ο 6ος και ο 7ος, όπως και οι ναύτες και αεροπόροι μαζεύτηκαν στους λόχους που ήταν στο κέντρο. Το βράδυ βγήκαν σκοπιές κατά μήκος του δρόμου που είχε καθοριστεί ορόσημο, από το φόβο ξαφνικής νυχτερινής επίθεσης. Μετέφεραν τους νεκρούς στη σκηνή του γραφείου της «Ηθικής Αγωγής», πέταξαν όσα τρόφιμα υπήρχαν στις σκηνές έξω και περίμεναν νηστικοί να ξημερώσει.

Την άλλη μέρα το πρωί αντί για την επιτροπή που περίμενε το στρατόπεδο, για να απονείμει δικαιοσύνη, είδαν να καταφθάνουν 250 ένοπλοι και ροπαλοφόροι από το Γ' τάγμα. Επικεφαλής τους ο Μιχ. Μπαρούχος με το ένα μάτι κλειστό με μάυρο επίδεσμο και ο Μιχ. Σφακιανός. Το κορυφαίο μέρος του σχεδίου έμπαινε σε εφαρμογή. Η έναρξη της καινούργιας φάσης έγινε από ένα περιπολικό του πολεμικού ναυτικού που περιέπλεε από το πρωί τις ακτές του Α' τάγματος πολύ κοντά στα βράχια παρά την θαλασσοταραχή που επικρατούσε. Ένας τηλεβόας πάνω από το καράβι αντήχησε μέσα στον άνεμο.

– Προσοχή, προσοχή! Στρατιώτες, σας ομιλεί ο συνταγματάρχης Μπαϊρακτάρης. Συλλάβατε και απομονώσατε τους δολοφόνους που δημιούργησαν τα χθεσινά γεγονότα. Αποδοκιμάσατε τους αρχηγούς σας. Συγκεντρωθείτε στον 7ο λόχο...

Αυτό επαναλήφθηκε για δεύτερη φορά. Μόλις σταμάτησε ο τηλεβόας, ένας πυροβολισμός του Μπαρούχου έδινε στα 250 παλικάρια του, με προτεταμένα τα όπλα και σηκωμένα στον αέρα τα ρόπαλα, το πράσινο φως για τη γενική επίθεση. Οι στρατιώτες κυνηγημένοι υποχώρησαν προς τη θάλασσα. Τότε έγινε το μεγάλο φονικό. Τα πολυβόλα από το περιπολικό ρίχναν πάνω στους στρατιώτες. Ο συνταγματάρχης Μπαϊρακτάρης πάνω από το περιπολικό δείχνει έμπρακτα την παλικαριά του σκοτώνοντας αδίσταχτα και αδιάκριτα τους άοπλους στρατιώτες.

Εγώ μαζί με δύο άλλους στρατιώτες κουβαλήσαμε στο ιατρείο του στρατοπέδου έναν τραυματισμένο. Υπήρχε μόνο ένας νεαρός γιατρός που αντί να δίνει τις πρώτες βοήθειες στους τραυματισμένους, από την έκταση της αιματοχυσίας που έβλεπε δίπλα του, είχε ξεσπάσει σε ένα απαρηγόρητο κλάμα. Πήρα μόνος μου ένα λευκό επίδεσμο και τον έδεσα περιθραχιόνιο. Το ίδιο έκανα και στους άλλους που ήταν δίπλα μου. Αυτοκηρυχθήκαμε τραυματιοφορείς. Πόσους τραυματίες κουβαλήσαμε; Πόσους σκοτωμένους; Πόσα αυτοκίνητα φορτώσαμε, που μέσω του Κέντρου Αξιωματικών μεταφέρονταν στην Αθήνα; Δύο εικόνες θα μου μείνουν ανεξίτηλες στο μυαλό μου: ενός εθνοφρουρού από την Κοκκινιά που ξαπλωμένος στο χώμα σπαρταρούσε σαν ψάρι· και η εικόνα ενός σκοτωμένου που η σφαίρα τον βρήκε στο κεφάλι και του είχε σπάσει το κρανίο. Τα μυαλά του είχαν χυθεί απ' έξω όπως το αβγό που σπάει στο βράσιμο και είχαν ανακατωθεί με αίμα και χόμα.

Αργά το βράδυ το υπουργείο Στρατιωτικών έγραφε τον επίλογο του δράματος με το ακόλουθο λακωνικό ανακοινώθεν: «Την 29ην Φεβρουαρίου άνδρες του στρατοπέδου Μακρονήσου, εις το οποίο υπηρετούν οι επικίνδυνοι Κομμουνισταί, κατά την διάρκειαν θρησκευτικής τελετής επετέθησαν κατά της φρουράς του στρατοπέδου προς αφοπλισμό της. Η τελευταία αμυνομένη έκανε χρήση των όπλων και η τάξις αποκατεστάθη. Απώλειαι στασιαστών 17 νεκροί και 61 τραυματίαι. Εκ των ημετέρων 4 τραυματίαι διά λιθοβολισμού. Οι τραυματίαι μεταφέρονται εις το στρατιωτικόν νοσοκομείον». Στην πραγματικότητα οι νεκροί και οι τραυματίες ήταν πολύ περισσότεροι. Οι στρατιώτες υπολόγισαν σε 50-60 τους σκοτωμένους και σε 200 τους τραυματίες, ενώ ουδείς από τους στρατιώτες που πήραν μέρος στην επίθεση έπαθε τίποτα. Και αυτό, για τον απλούστατο λόγο, διότι κανένας από τους κυνηγημένους στρατιώτες δεν πέταξε πέτρα, αλλά ούτε και σήκωσε χέρι για να αμυνθεί.

Από δω και μπρος η ιστορία του Α' τάγματος σκαπανέων συνεχίστηκε σε τρία ταμπλό. Το ένα χειρότερο από το άλλο. Το πρώτο αφορά τους 142 στρατιώτες που κάλεσε η διοίκηση την επομένη και τους έστειλε στη ΣΦΑ ως πρωταίτους της στάσης. 12 απ' αυτούς τους ονόμασε αρχηγούς, μεταξύ των οποίων συμπεριελήφθησαν και οι στρατιώτες που παρουσιάστηκαν στον διοικητή και τους είχε δώσει το λόγο του να μη φοβηθούν και δεν θα πάθουν τίποτα. Το στρατοδικείο έγινε στο Λαύριο στις 10 Μαΐου 1948 κάτω από συνθήκες αυστηρής απομόνωσης και τρομοκρατίας. Καταδίκασε 5 στρατιώτες σε θάνατο, 5 σε ισόβια δεσμά, 16 σε ειρκτή 10 ετών, και τους υπόλοιπους σε μικρότερες ποινές. Το δεύτερο αφορά τους χιλιάδες στρατιώτες που υπέκυψαν στη βία και υπόγραψαν την περίφημη δήλωση μετανοίας, χωρίς να τελειώσουν εκεί οι αμαρτίες τους, καθώς δεν έπαψαν να πιέζονται για να αποδείξουν έμπρακτα τη μεταμέλεια τους σύμφωνα με τις αρχές που καθόριζε ο κανονισμός του αναμορφωτηρίου. Και το τρίτο αφορά τους 114 στρατιώτες που, αδιαφορώντας για τα βασανιστήρια και τη ζωή τους την ίδια, ακολουθήσαμε τον δρόμο του σύρματος που κανείς δεν ήξερε πού και πώς θα τελειώσει...

Οκτώβρης 1988

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ ΑΘΗΝΩΝ

Φωτογραφία της περιόδου Σούλη-Κοθρά. Κάτω δεξιά, μερικές απ' τις σκηνές φυλακισμένων φαντάρων. Στο αριστερό μέρος, οι μεγάλες σκηνές των ομήρων που έφεραν από το Μοριά. Στο βάθος, πιο ψηλά, τα δύο στρατόπεδα: ο «δεξιός κλωβός» των ανανηψάντων και ο «αριστερός κλωβός» που είχε τότε 1.000 περίπου υπόδικους πολίτες, με το Γ/1946 ψήφισμα και τον ΑΝ 509.

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ Σ.Φ.Α.

Τάσος Φακιολάς,
Επ. Καθηγητής ΠΑΝΤΕΙΟΥ

Μας είχαν πετάξει καταματωμένους έξω απ' την ΑΜ και μας είχαν βάλει και κάναμε το αεροπλανάκι. Βγήκε αναμαλλιασμένος από μέσα ο Βογιατζής ο αλφαμίτης κι άρχισε να ωρύεται έξαλλος:

— 'Οποιος ρε είναι άντρας και το λέει η καρδιά του, να 'ρθει αμέσως εδώ μπροστά μου!

Βλέποντας πως κανείς δεν του αποκρινότανε, κραύγασε λυσσασμένος:

— 'Οποιος ρε από σας είναι κομμουνιστής, αν τολμά, ας το φωνάξει!

— Μήτσο, ακούω δίπλα μου έναν σύντροφο να ψιθυρίζει στον Τατάκη, τι γίνεται; Θα τον αφήσουμε αυτόν έτσι να μας προσβάλλει;

— 'Ασ' τον, θα του περάσει! αποκρίθηκε γαλήνια ο θαλασσόλυκος.

— Μα καπετάνιε, του 'πα επεμβαίνοντας, αν δεν του απαντήσουμε μπορεί να το θεωρήσει δειλία μας!

— Μην κάνεις καμιά απερισκεψία! μου 'πε με ύφος αυστηρό και προσταχτικό. Αυτός, συνέχισε με την ήρεμη και πειστική φωνή του, προκαλεί αυτή τη στιγμή και μεις δεν έχουμε καμιά υποχρέωση να του απαντήσουμε. Το ότι είμαστε όλοι κομμουνιστές το ξέρει πολύ καλά γιατί τους το 'χουμε αποδείξει επανειλημμένα και τους το αποδεικνύουμε κάθε λεπτό!

— Παλιοτόμαρα! Προδότες! Άνανδροι κομμουνισταράδες! ουρλιαξε ο Βογιατζής κι ήλθε κοντά μας.

Μη παίρνοντας καμιά απόκριση, χτύπησε με τα χέρια του τρεις-τέσσερις συντρόφους κι αφού ξεθύμανε, έφυγε βρίζοντας.

'Όταν ήμασταν σε κέφια γελούσαμε με την αμάθεια των αλφαμίτων και ιδιαίτερα του Κοθρά. Κάποτε, σ' ένα καψόνι, πριν αρχίσουν να χτυπάνε κάποιον σύντροφο, τον ρώτησε:

- Τι είσαι, Βούλγαρος;
- 'Οχι! η ιθαγένειά μου είναι ελληνική, τους απαντά.
- 'Ωστε λοιπόν, είσαι ιθαγενής από την Αφρική! του λέει ο Κοθράς γεμάτος έκπληξη και με έκδηλη περιφρόνηση.
- 'Οχι, θέλει να πει πως η υπηκοότητά του είναι ελληνική! σπεύδει αμέσως να του εξηγήσει άλλος αλφαμίτης, προσπαθώντας να διορθώσει την γκάφα του αρχηγού του.

— Πες μωρέ στον κράχτη να φωνάξει: «όποιος δεν πήρε νερό, να 'ρθει τώρα αμέσως, γιατί ύστερα δεν θα του δίνω».

Είναι ο Λευτεράκης. Ακούγοντάς τον αθελά μου γελάω. Όλοι μας ξέραμε πως ο Χιώτης αυτός, ο οποίος ντύθηκε τη στολή του αλφαμίτη για να τα καλοπερνάει, ποτέ δεν πραγματοποιούσε τις απειλές του. Ήταν σαν τον σκύλο που γαυγίζει χωρίς να δαγκώνει. Άμα τον πρωτόβλεπες να περιφέρεται με στραταρχικό ύφος, με την κουμπούρα του επιδειχτικά περασμένη στη μέση του και να περπατάει φωνάζοντας ολοένα και κραδαίνοντας με φοβέρα το κλοιμπ του, θα νόμιζες πως ήταν ένας από τους πιο αιμοβόρους αλφαμίτες. Στην πραγματικότητα, ο τύπος του δεν ήταν καθόλου καμμένος από την πάστα του βασανιστή. Προσπαθούσε με το «καλό» και βασικά με εκφοβισμούς να πείσει τους κρατούμενους να υπογράψουν δήλωση. Στην αρχή μάς έδινε ένα

σωρό υποσχέσεις και μετά, άμα διαπίστωνε πως δεν πετυχαίνει τίποτα, άρχιζε να περιγράφει με παραστατικό τρόπο τα μαρτύρια τα οποία υφίστανται όσοι βρίσκονται στην απομόνωση, προειδοποιώντας τους για την τραγική μοίρα που τους αναμένει αν έπεφταν στα χέρια του Κοθρά.

Μια μέρα ο αρχηγός της ΑΜ τον πρόσταξε να πάρει έναν –νομίζω τον Βασιλάτο– και να τον πάει στη θάλασσα για να τον βασανίσει. Όταν συμμορφώθηκε με τη διαταγή του και φτάσανε στην παραλία, άρχισε να παρακαλάει τον κρατούμενο να κάνει δήλωση.

– Όχι! δεν υπογράφω! του δήλωσε εκείνος κατηγορηματικά.

– Ε, τότες νά! είπε ο Λευτεράκης δίνοντάς του μια ελαφριά κλομπιά.

– Ωχ! ανεφώνησε δυνατά ο κρατούμενος, προσποιούμενος ότι πονάει, δήθεν, πολύ.

– Δεν το θελα μωρέ, δεν το θελα! άρχισε να απολογείται ο Λευτεράκης. Δεν θα ξαναβαρέσω, μόνο κάνε πως φωνάζεις απ' τους πόνους, γιατί άμα καταλάβει ο Κοθράς πως δεν σε δέρνω θα ρθει και θα μ' αρχίσει εμένα τον ίδιον.

Οι άλλοι αλφαμίτες τον περιφρονούσαν και τον χρησιμοποιούσαν σαν διεξόδο για κείνους οι οποίοι δεν ήταν αποφασισμένοι να τραβήξουν μπροστά. Πριν απ' τα μεγάλα ξεκαθαρίσματα, είχε καλέσει όλους τους Χιώτες σε «σύσκεψη» και τους ζήτησε να αποκηρύξουν με το «καλό», απειλώντας τους πως σε περίπτωση που τους πάρουν την υπογραφή με το ζόρι η δήλωσή τους δεν θα πιάνεται και θα γράψουν μετά στο στρατοδικείο ότι απεκήρυξαν τις κομμονιστικές ιδέες... βιαίως!

Τελευταία, όταν τα πράγματα έφτασαν στο απροχώρητο κι ο ρόλος του «Καλού» εκμηδενίστηκε, τον διόρισαν... αρχιστράτηγο της διανομής του νερού!

★

Στ' αυτιά μου φτάνει ο θόρυβος κάποιας ασυνήθιστης κίνησης. Βγάζοντας το κεφάλι μου στην πόρτα της σκηνής παρατηρώ διάφορους κρατούμενους ν' ανεβαίνουν από το δεξιό κλωβό προς την ΑΜ φορτωμένοι τις αποσκευές τους. «Καινούρια μεταγωγή φεύγει», μονολογά. Τραβιέμαι μέσα και ξαναξαπλώνω στις κουβέρτες μου. Σε λίγη ώρα καταφθάνει βιαστικός ο Σωτηρόπουλος, ο οποίος, αφού μου ανακοινώνει ότι στον κατάλογο των μεταγομένων βρίσκεται και τ' όνομά μου, με προστάζει να μαζέψω τα πράγματά μου και να μεταβώ αμέσως στην ΑΜ.

– Εγώ δεν μπορώ να πάρω τα πόδια μου κι εσείς μου λέτε να κουβαλήσω τα ρούχα μου! του απαντώ.

– Αν σ' ένα τέταρτο δεν έχεις ετοιμαστεί, θα μείνεις εδώ χάμι! μου λέει απειλητικά.

– Και δεν πά' να μείνω! Μήπως εγώ φταιώ που δεν μπορώ να περπατήσω; Εσείς με καταντήσατε σ' αυτά τα χάλια!

– Α, φουκαρά μου! Φαίνεται πως δεν θέλεις να φύγεις ζωντανός από δω χάμι! μου λέει φεύγοντας.

– Να επιτρέψετε σε δύο παιδιά να ρθουν να με βοηθήσουνε, του φωνάζω.

– Να σηκωθείς και να πας μόνος σου γιατί δεν πρόκειται να σου στείλω κανέναν! μου απαντάει.

– Μωρέ θα μου στείλεις και θα πεις κι ένα τραγούδι! λέω μέσα μου. Το στρατοδικείο δεν μπορεί να αναβάλει την εξέταση της υπόθεσής μας, επειδή το θέλεις εσύ!

Πραγματικά, ύστερα από μισή περίπου ώρα φτάνουν δύο γνωστά παιδιά, τα οποία, αφού μου τακτοποιούν γρήγορα τα πράγματά μου, τα μεταφέρουν σε συνέχεια στην ΑΜ όπου γίνεται η έρευνα. Ρίχνω μια ματιά για τελευταία φορά στη σκηνούλα μου κι αποχαιρετώντας τους συντρόφους που παραμένουν στη Μακρόνησο, άλλους με χειραψίες κι αγκαλιάσματα κι άλλους από μακριά με ανύψωση του χεριού μου, εγκαταλείπω σιγά-σιγά τον κλωβό της απομόνωσης στηριζόμενος στον ώμο ενός απ' τα παιδιά.

Την ώρα που περνάμε πλάι απ' τις μεγάλες σκηνές της προκυμαίας βλέπω φαντάρους των γύρω φυλακίων να μου χαμογελούν και να με χαιρετούν. Ένας τους μάλιστα ξεθαρρεύει, έρχεται και μου προσφέρει μια σοκολάτα. Ποτέ μου μέχρι τώρα δεν έχω νιώσει τέτοια χαρά, τέτοια ικανοποίηση, τέτοια ψυχική ανάταση. Οι ίδιοι αυτοί «ανανήψαντες», οι οποίοι διέταν με απομόνωσε ο Βογιατζής με συμβούλευσαν να υπογράψω, λέγοντάς μου πως δεν θα μπορέσω να αντέξω, και που σαν απέκτησα την εμπιστοσύνη τους και με βοηθούσαν και με παρότρυναν να μην υπογράψω, σήμερα, αψηφώντας τις συνέπειες τις οποίες ήταν πιθανόν να έχουν απ' αυτή τους τη στάση, έβρισκαν τη δύναμη να με κατευδώνουν με τα λόγια: «στο καλό, καλή τύχη!».

Στην ΑΜ, όπου μας καταγράφουν, συναντιέμαι με τον Βασιλάτο και ζητάμε μαζί να μας επιστρέψουν τα βιβλία. Ο Κοθράς, αφού ανταλλάσσει μυστικά μερικές κουβέντες με τους άλλους αλφαμίτες, μας απαντά με βρισιές και απειλές πως τέτοια βιβλία δεν υπάρχουν στην ΑΜ. Όταν τελειώνει η καταγραφή και φεύγουμε, φτάνοντας στην είσοδο του Γ' τάγματος, ξεχωρίζουν όσους είμαστε από την απομόνωση και χτυπώντας μας συνέχεια μας κάνουν μια ιδιαίτερη έρευνα όπου μας ξεσχίζουν από φωτογραφίες μέχρι πιστοποιητικά. Η λύσα τους που δεν κατόρθωσαν να μας σπάσουν είναι τόσο μεγάλη, ώστε θέλοντας να πάρουν την τελευταία εκδίκηση, σ' όλο το δρόμο του Γ' τάγματος, ακόμα και όταν πατάμε το ένα μας πόδι στο καΐκι, μας δέρνουν ακατάπαυστα. Τελικά, μπαίνουμε όλοι μέσα, κάτω από τις βρισιές και απειλές των βασανιστών που μας φωνάζουν σαρκαστικά: «Προδότες! Βούλγαροι! τραβάτε τώρα ν' αφήσετε τα τομάρια σας στο Γουδί!»

Σηκώνεται αργά-αργά η άγκυρα και το καΐκι, αναπτύσσοντας ολοένα ταχύτητα, απομακρύνεται απ' το κολασμένο νησί και κατευθύνεται στο Λαύριο.

ΜΑΡΤΥΡΙΑ

Μόσχος Αρμπατζάνης

Ξεκινήσαμε πάνω από 150 ανήλικα απ' τα Γιούρα, στις 10 του Μάη 1949. Μας βάλανε μέσα σ' ένα καΐκι και τραβήξαμε σ' άγνωστη κατεύθυνση. Μιάμιση μέρα μετά, άνοιξε το αμπάρι και είδαμε το Μακρονήσι. Μας βάλανε στη γραμμή και έναν-έναν μας ρώταγαν τα συνηθισμένα της Μακρονήσου. Μπροστά μας βρισκόταν το φυλάκιο κι απάνω στο βουναλάκι έγραφε με ασθετωμένα πετραδάκια: «ή θα κάνεις ή θα πεθάνεις». Γύρω-γύρω βρίσκονταν οι σκηνές οπου μέναν οι ήρωες.

Μας πήγανε στο κέντρο ανηλίκων, όπου βρίσκονταν οι τύραννοι του νησιού. Αρχίσανε έναν-έναν στο ψηστήρι: Θα αποκηρύξεις το κόμμα ή θα μείνεις στο Μακρονήσι; Μπήκαν μπροστά τα μαρτύρια από τους αλφαμίτες, τον Βασίλη τον σημαδεμένο από τον Πειραιά, τον Χούλια, τον Κοθρά τον Στέλιο, τον Νίκο Μπάιρα. Από όλα τα τάγματα, έφταναν εκεί οι βασανιστές και μας παιδεύανε 20 περίπου μέρες. Μας οδήγησαν σε μια σπηλιά στην οποία γίνονταν τα βασανιστήρια. Μας σαπίσανε στο ξύλο, μας κρεμούσαν, μας φορτώναν πέτρες, μας απειλούσαν πως θα μας ατιμάσουν...

Μια μέρα βρέθηκα μέσα στη σπηλιά γυντός μαζί με τον Σταύρο Καβαλιεράκη και ήμουνα απελπισμένος.

– Σταύρο, του λέω εγώ, Σταύρο, το βλέπεις Σταύρο αυτό;

Ένα μεγάλο καρφί σκουριασμένο, πήρα και το έμπηξα με δύναμη στην κοιλιά μου. Αμέσως με πήραν στο νοσοκομείο, μου κάνανε μια ένεση, σταμάτησαν το αίμα και με ράψανε. Εκεί φέρανε κι άλλους: τον Γιάννη Σπηλιά από την

Ήπειρο, τον Σταύρο Καθαλιεράκη, τον Γιώργο Φωτόπουλο, τον Ηλία Αργυράκη, τον Αλέκο Παπαλέξη, τον Μιχάλη Φουνικάκο, τον Δημήτρη Βουλγαρίδη, τον Σαριθάνη, τον Νικολόπουλο, αυτούς θυμάμαι.

Από εκεί μας οδήγησαν στο τρίτο τάγμα, με ταγματάρχη τον Αστημάκη Καράγιωργα. Μας περιποιήθηκαν κατάλληλα. Μια μέρα μας βγάλανε απ' το λόχο των ανηλίκων και μας οδήγησαν στην απομόνωση, 17 ανηλίκους. Εκεί μας είχαν δυο-δυο σε ατομικές σκηνές περιτυλιγμένες με σύρμα. Το πρωί μας βγάζανε έξω και αρχίζανε τα καφόνια. Μας φορτώναν πέτρες, τις πηγαίναμε σε μια μεριά κι από κει στην άλλη χωρίς κανένα σκοπό. Μας δίναν μια μέρα ψωμί, μια όχι 300 γραμμάρια ψωμί κι ένα παγούρι νερό για δυο μέρες.

Ο βασανιστής Μπάιρας Νίκος, από ένα χωριό των Σερρών, ξέρω ότι ζει και βρίσκεται στο χωριό του. Αυτός ήτανε παθιασμένος, αν δε μας βασάνιζε δεν μπορούσε να ζήσει. Μας βαρούσε με τη ζωστήρα του και το βούρδουλα. Το 1950 το περάσαμε στην απομόνωση της ΣΦΑ, που διοικητής της ήταν ο διεφθαρμένος συνταγματάρχης Σούλης. Μετά ήρθε ο Μηλιάδης. Οι βασανιστές Κοθράς, Μπάιρας, Χούλιας ήταν οι εφιάλτες μας. Μια νύχτα σκότωσαν από το ξύλο και εξαφάνισαν τον Τατάκη.

Ήτανε κόλαση πραγματική. Μας έριχναν με τα ρούχα στη θάλασσα. Μας βάζαν να στεκόμαστε με το ένα πόδι σαν το γλάρο. Μας κατέβαζαν τα παντελόνια και δώσ' του με τη ζωστήρα. Ύστερα άρχιζαν το ψαλτήρι περί κομμουνισμού...

Εδώ στη ΣΦΑ ήμασταν τώρα κοντά με τους μεγάλους, αλλά σε χωριστή απομόνωση. Εδώ πήραμε την απόφαση κι ο ένας ακολούθησε τον άλλο, και ήμασταν 27 νεολαίοι, και κατάπιαμε τις λαβίδες από τα κουτάλια μας και μας ονομάσανε κουταλάδες...

Ο Θ. ΤΣΟΥΚΝΙΔΑΣ ΚΑΙ Η ΠΑΡΕΑ ΤΟΥ

Από τις σημειώσεις Θ. Βώκου

Αυτό είναι το περιστατικό του Αθανασίου Τσουκνίδα, απ' τους Σοφάδες Θεσσαλίας, ανήλικου κρατουμένου της Γιούρας, δικασμένου σε δεκάμισι χρόνια φυλακή απ' το στρατοδικείο της Καρδίτσας.

Στη Μακρόνησο τα 62 παιδιά φτάσανε το μεσημέρι, στις 22 Μαΐου, ημέρα Κυριακή, της Σαμαρείτιδος. Βγήκαν στη σκάλα του 3ου τάγματος και τους ανέβασαν αμέσως στην πλατεία. Μπρος στο Δικαστικό. Τους βάλλαν στη γραμμή, τρεις-τρεις, και φώναζαν τους πρώτους τρεις μες στο γραφείο για καταγραφή. Τους άλλους, που μείνανε απ' έξω, τους πλησίασαν αλφαμίτες και φαντάροι, τους ρώτησαν από πού είναι κι αν κάνουν δήλωση. Αν έλεγες πως ήσουν από την Κοζάνη, λόγου χάρη, ή από τα Τρίκαλα ή από την Πελοπόννησο, σε πλησίαζαν τρεις, τέσσερις ή πέντε και λέγανε:

– Κι εμείς από κει είμαστε! Πατριωτάκια! Και φαίνεσαι καλό παιδί! Εσύ θα κάνεις δήλωση!

– Όχι, δεν κάνω!

– Δεν κάνεις ε;

Πού σε πονεί και πού σε σφάζει. Σε περιλάβαιναν με ρόπαλα, με κλοιμπ όπως τα λένε, και σε χτυπούσανε καλά. Έτσι, που πεφτες κάτω ουρλιάζοντας από τους πόνους. Κι αυτοί δώσ' του και σε χτυπούσανε, δώσ' του και σε λιανίζανε. Κι όχι μονάχα εσένα, πιο πέρα άλλον – άλλον εδώ κι άλλον εκεί. Το κακό γρήγορα απλώθηκε σ' όλα τα παιδιά. Η σκόνη σηκώθηκε μέτρα ψηλά, ο σαματάς μεγάλος. Άκουγες

θρισίες, φοβέρες, κλάματα, ουρλιαχτά, άγριες φωνές, όλα τούτα ανάκατα σε τρόπο που να μην ξεχωρίζεις πια καθόλου τι γίνεται:

- Βούλγαρος είσαι ρε;
- Έλληνας!
- Υπόγραψε τότες ρε, δήλωσε!
- Δεν υπογράφω!
- Εδώ, ρε, στη Μακρόνησο, ή υπογράφουνε δηλώσεις ή πεθαίνουνε!

Κάπως έτσι γινότανε η επίθεση απ' τους ροπαλοφόρους αλφαμίτες και τους φαντάρους απάνω στους ανήλικους. Σιγά-σιγά, απ' όλους ξεχώρισαν 13, μαζί με τον Αθανάσιο Τσουκνίδα, και τους τραβήξανε μπροστά στο σπίτι του συνταγματάρχη Θωμά Σουλή, του διοικητή της ΣΦΑ. Βρισκόταν εκεί ο Σουλής ο ίδιος, μαζί με τον υποδιοικητή, τον ταγματάρχη Λιούμη, που ύστερα έγινε διοικητής. Άρχισε νέο ξύλο μπροστά στους δύο αυτουνούς. Επειδή τα παιδιά αρνιόντουσαν να υπογράψουνε δηλώσεις, μετά το ξύλο τους ρίξανε στη θάλασσα. Ο αλφαμίτης Βαΐτσης, απ' τη στεριά, τους πρόσταξε: Μέσα ρε τα κεφάλια σας, μέσα στο νερό!

Στη θάλασσα κάτσανε ίσαμε μισή ώρα κι ύστερα τους ξανανέβασαν στην πλατεία. Εκεί, νέο ξύλο. Στο μεταξύ, κατέβασαν στη θάλασσα άλλους δέκα. Κείνη την ώρα ακριβώς, αρχίνησαν πολλά παιδιά να σπάζουν και να λένε πως θα υπόγραφαν δηλώσεις. Σε λίγο ξαναφέραν πίσω από τη θάλασσα τους δέκα και τους βάλανε και τούτους στη σειρά μαζί με τους πρώτους 13.

Στους 23, που ήτανε τώρα στη σειρά, ήρθανε και μίλησαν τώρα κάτι αξιωματικοί κι έλεγαν στα παιδιά να υπογράψουνε δηλώσεις για να τους χαριστεί η ποινή. Αυτοί αρνιόντουσαν και άρχισε να πέφτει νέο ξύλο, που χειροποίησε στη σειρά τους 14 παιδιά. Έτσι μείνανε εννέα.

Τους εννιά αυτούς οι αλφαμίτες και οι άλλοι βασανιστές τους βάλαν γύρω-γύρω στην πλατεία του Δικαστικού

και ομάδες από πέντε-έξι τους δέρνανε αλύπητα. Όπως ήτανε και βρεγμένοι από τη θάλασσα νιώθανε τα χτυπήματα πιο δυνατά. Άμα πέφτανε κάτω, τους σήκωναν με το ζόρι και δώσ' του τους δέρνανε ξανά. Τους είχανε ακόμη φορτωμένους με τα ρούχα τους και τους έβαζαν να κάνουν το «αεροπλανάκι», να στέκουν δηλαδή στο ένα πόδι και να σκύβουν προς τα μπροστά τα χέρια και τεντωμένο το άλλο πόδι πίσω στο ύψος του κορμιού.

Ακόμα οι βασανιστές κάναν και κάτι άλλο. Πλησίαζαν κάποιον από τους εννιά και λέγανε:

– Μην το χτυπάτε το παιδί, ρε σεις! Είναι καλό παιδί! Εγώ το ξέρω, είναι πατριωτάκι μου!

‘Υστερα γυρίζαν στο παιδί:

– Άσε τα ρούχα κάτω! Ξεκουράσου! Εσύ είσαι καλός Έλληνας! Γιατί δεν τους το λες πως κάνεις δήλωση;

– Μα δεν κάνω!

– Α, έτσι λοιπόν! Δεν κάνεις; Δώστε του, του παλιοβούλγαρου, λοιπόν!

Κι άρχιζε νέο ξύλο.

Το ίδιο κόλπο επαναλαμβανότανε πολλές φορές. Η ώρα θα ταν τώρα 5.30 με 6.00 το απόγευμα. Και τότε σπάσαν άλλοι τρεις απ' τους εννιά. Μείνανε έτσι έξι που τους πήρανε στον όρμο, μπροστά στη ΣΦΑ (τις Στρατιωτικές Φυλακές Αθηνών).

Εκεί άρχισε καινούργιο ξυλοκόπημα, πιο άγριο, που θα κράτησε άλλη μισή ώρα. Υστερά τους πήγαιναν έναν-έναν σ' ένα μαδέρι, ένα-δύο μέτρα πάνω από τη θάλασσα, σαν κι αυτά που κάνουνε βουτιές. Κει πάνω τους ρωτούσαν:

– Κάνεις δήλωση; Δεν κάνεις;

Και τσουπ, με μια σκουντιά σε πέταγαν στη θάλασσα. Για να σε φέρουν πίσω εύκολα σε είχαν δεμένο μ' ένα σχοινί από το μπράτσο και σε τραβούσαν έξω από το νερό για να σε δείρουν πάλι και να σε ρίξουνε απ' το μαδέρι.

Δεν πέρασε πολλή ώρα και φύγαν άλλοι δύο, αφού

είπαν πως θα υπογράψουν δηλώσεις. Τους ανέβασαν πάνω στο ύψωμα. Απάνω στο ύψωμα ακούγονταν οι κραυγές αυτωνών που τους ξυλοκοπούσαν οι αλφαμίτες.

Το ξύλο συνεχίζονταν δώδεκα ώρες ασταμάτητα. Είχαν φτάσει τώρα τα μεσάνυχτα της Κυριακής προς Δευτέρα. Ανάμεσα στις 12.30 με 1.00, σα να μείναν λιγάκι ήσυχοι. Μα ξαφνικά άκουσαν κάτω από τον όρμο νέες κραυγές και φάνηκε πως άλλοι τώρα βασανίζονταν. Πραγματικά, σε λίγο φέρανε τέσσερις ολόγυμνους απ' την παλιά απομόνωση. Ένας απ' αυτούς τους έλεγε πως ήταν 57 ετών και 22 χρόνια μέλος του ΚΚΕ και πως προτιμούσε να σκοτωθεί εκειδανά επιτόπου, μα δήλωσε δεν θα έκανε. Έτσι τρώγανε ξύλο τώρα κι οι οχτώ μαζί. Μα πριν φέξει, τους τέσσερις παλιούς τους πήρανε και μείνανε μονάχοι πάλι οι ανήλικοι, ξαπλωμένοι και ανίκανοι καλά-καλά να κουνηθούνε...

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ-ΦΑΝΤΑΡΟΣ

Νίκος Κυριακίδης

Είναι δύο η ώρα μετά τα μεσάνυχτα. Η Καβάλα σωπαίνει κι αφουγκράζεται τον αχό του Εμφυλίου, που μονόπλευρα προκάλεσαν και συνεχίζουν οι «νικητές» σε βάρος του άοπλου λαού. Οι δολοφονίες διαδέχονται η μια την άλλη, οι φυλακές και οι εξορίες γεμίζουν από αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης.

Οι 18 στρατιώτες, πολιτικοί κρατούμενοι των στρατιωτικών φυλακών Καβάλας, κοιμόμαστε στρωματσάδα, σχεδόν κολλητά ο ένας στον άλλο, στο στενό χαμηλοτάβανο θάλαμό μας, στο ισόγειο των φυλακών, που είναι ασφυκτικά γεμάτες από πολιτικούς κρατούμενους.

Ξαφνικά, φωνές στριγγές, προστάγματα βιαστικά και δυνατά, ποδοβολητό στρατιωτών που τρέχουν πίσω από τη σιδερόπορτα της εισόδου. Κάτι ασυνήθιστα μεγάλο και παράξενο μας κάνει να πεταχτούμε απ' τα κρεβάτια μας στα σιδερόφραχτα παράθυρα. Ανοίγει τρίζοντας στους σκουριασμένους αρμούς η σιδερόπορτα και ορμούν στο μικρό αυλόγυρο καμιά εικοσαριά στρατιώτες, εφόπλου λόγχη, ουρλιάζοντας.

— Σηκωθείτε, Βούλγαροι, γρήγορα. Πάρτε ό,τι προφτάστε κι έξω. Εμπρός!

Τα χάσαμε, δεν ξέραμε τι να υποθέσουμε. Με κλοτσιές, κοντακιές και σπρωξίματα, μας έσυραν έξω από τη φυλακή, σ' ένα στρατιωτικό αυτοκίνητο. Ξεκινήσαμε. Για πού όμως, κανείς δεν ήξερε.

Ήτανε ανάγκη να ειδοποιήσουμε τον κόσμο για την

γκαγκστερική απαγωγή μας. Ο Λευτέρης Γρηγοριάδης μας έβγαλε από το αδιέξοδο. Σύρθηκε με τρόπο στο πίσω μέρος του αυτοκινήτου, κοντά στο μισάνοιχτο παραπέτο και περίμενε. Σαν φτάσαμε κοντά στο σπίτι της αρραβωνιαστικάς του, έκανε χωνί τα χέρια κι έβαλε τις φωνές.

— Σοφούλα! Μας παίρνουν! Σοφούλααα!

Οι δήμιοι τον άρπαξαν απ' τα μαλλιά και τον έσυραν μπροστά. Όμως, φωτίστηκαν μερικά παράθυρα και άνοιξαν κάποια παντζούρια. Στο λιμάνι είχαν κιόλας μαζευτεί αρκετοί Καβαλιώτες, πρώτη και καλύτερη η Σοφούλα, να μας συμπαρασταθούν, παρά την τρομοκρατία...

Την τρίτη μέρα, σουρουπώνοντας, το καράβι σταμάτησε απέναντι απ' το Λαύριο κι αντικρύσαμε σε μικρή απόσταση ένα στενόμακρο νησί, σαν ράχη φάλαινας, που ηρεμεί μισοβυθισμένη. Οι τρεις φρουροί που μας παρέλαβαν απ' τους συνοδούς μας, δεν άργησαν να δείξουν τις προθέσεις τους.

— Αν είστε Έλληνες ρε, θα πάτε στον κλωβό των Ελλήνων, αν είστε Βούλγαροι θα πεθάνετε απ' το ξύλο.

Πρόστεσαν κι άλλες φοβέρες και ιστορίες, για νεκρούς από τα βασανιστήρια. Μια κουστωδία αλφαμιτών μας περίμενε με φακούς και μαστίγια. Ο επικεφαλής χώρισε τα «παλικάρια» του σε δύο σειρές και πρόσταξε σε μας:

— Οι Έλληνες θα πάνε δεξιά. Οι Βούλγαροι θα 'ρθουν από δω, κι έδειξε το στενό πέρασμα ανάμεσα σε δύο σειρές των ροπαλοφόρων.

Με τον Λευτέρη Γρηγοριάδη και τον Θανάση Παλαντζά από το Μαυρομάτι Τρικάλων, κινηθήκαμε προς τους «Βουλγάρους». Ρίχτηκαν πάνω μας σαν λυστασμένοι και χτυπούσαν αλύπητα όπου μπορούσαν, μέσα στη θεοσκότεινη νύχτα. Έβριζαν χυδαία, μάνες, αδερφές, χριστοπαναγίες κι ανεβοκατέβαζαν τα κλομπ και τα μαστίγια, αδιάκριτα, στα κεφάλια, στα χέρια, στα πόδια μας.

Έτσι, κλοτσώντας και βρίζοντας, μας έσπρωξαν στο σύρμα των «Βουλγάρων». Προχωρήσαμε στα τυφλά μες στο

σκοτάδι ανάμεσα από θάμνους και βρεθήκαμε στην αγκαλιά των συντρόφων μας, που άκουσαν τον ξυλοδαρμό και μας περίμεναν. Μας φιλοξένησαν και μας κατατόπισαν για τη ζωή του «αναμορφωτηρίου». Πρωί-πρωί την άλλη μέρα μας έδωσαν δύο σκηνές και τις στήσαμε κοντά στις άλλες. Ο κλωβός των αριστερών φαντάρων αυξήθηκε κατά 17 κι έφτασε στους 80.

Μπήκαμε κι εμείς την επομένη στο πρόγραμμα «εργασιοθεραπείας». Το σκάψιμο και το κουβάλημα της πέτρας, για να χτιστούν το διοικητήριο και τα φυλάκια, γίνονταν καθημερινά όλο και πιο εξαντλητικά. Το φτωχό συσσίτιο διαρκώς και λιγόστευε, αφού φρόντιζαν γι' αυτό οι διαχειρίστες, οι επιλεγμένοι από τον διευθυντή ως εθνικόφρονες...

Το έργο της «ανάνηψης» συστηματοποιήθηκε με συρματόσκοινα και μαστίγια. Το μεγάφωνο στο στύλο μετέδιδε στη διαπασών τραγούδια πατριωτικά, για να πνίγονται τα βογγητά των «Βουλγάρων» που αρνιόντουσαν την αναμόρφωση. Όσοι αρνηθήκαμε, μας απομόνωσαν σε μικρή απόσταση από το φυλάκιο, στη βραχώδη ακτή, πάνω και πίσω από το λιμάνι.

Σε μια σκηνή περιφραγμένη με σύρμα αγκαθωτό τοποθετήθηκαν γύρω-γύρω η μια πάνω στην άλλη κουλούρες από το ίδιο σύρμα σε ύψος δύο μέτρα, έτσι που εμείς να μη βλέπουμε και να μας βλέπουν οι νεοφερμένοι για να τρομάζουν. Κρέμασαν ολόγυρα στα σύρματα πολλά άδεια κουτιά από κονσέρβες και τις νύχτες, που θέλαμε να ξαποστάσουμε από την ολοήμερη αγγαρεία, καταχτυπούσαν τα κουτιά από τον αγέρα και δεν μας άφηναν να κλείσουμε μάτι.

Η απομόνωση αυτή μεταφέρθηκε ύστερα από τέσσερις περίπου μήνες πίσω από τον κλωβό των αριστερών φαντάρων, για να μη μας δει μια επιτροπή που ερευνούσε τις καταγγελίες για βασανιστήρια. Πέρασε η επιτροπή, αλλά δεν μας είδε, γιατί μας είχαν από νωρίς μεταφέρει σε αγγαρεία στο πίσω μέρος του νησιού, προς την Τζια.

Ένας απ' τους αρχιβασανιστές ήταν ο Παλπάνας Δημήτρης, υπάλληλος παλιότερα της Ένωσης Συνεταιρισμών Αλεξανδρούπολης. Αυτόν λοιπόν, που με τους μπράβους του μας σακάτεψε στο ξύλο και στις αγγαρείες, τον συνάντησα στην Αλεξανδρούπολη ύστερα από 20 χρόνια. Έπαιζε τάβλι σ' ένα καφενείο με τον συμπέθερό του, χαχανίζοντας και χτυπώντας τα πούλια. Τους πλησίασα και στάθηκα όρθιος απέναντί του. Ο σκληρός άντρας της Μακρονήσου με είδε, χλόμιασε και χαμήλωσε τα μάτια. Τα χάχανα και τα δυνατά χτυπήματα είχαν σταματήσει. Ο Παλπάνας τα χειρένια και κοίταζε ολόγυρα σα να θελει να το βάλει στα πόδια. Εγώ δεν μίλησα καθόλου. Όρθιος πάντα απέναντί του τον κοίταζα επίμονα με σημασία. Αυτός παγωμένος, χειρένιος από φόβο, έκανε προσπάθεια να παιξει, όμως τα χέρια του έτρεμαν. Απολάμβανα το φόβο του και σκεφτόμουν ότι η περιφρόνηση τέτοιων θραυσδειλών είναι η καλύτερη τιμωρία. Έτσι, έφυγα ικανοποιημένος, δίνοντας τόπο στην οργή...

Λίγο αργότερα μας μάντρωσαν κοντά στο φυλάκιο σε μια σκηνή κουλουριασμένη με αγκαθωτό σύρμα. Ξύλο, δουλειά αλλά και καινούργια κόλπα. Μας υποχρέωναν πρωί και βράδυ να περνάμε «αρκουδίζοντας» μέσα από μία κουλούρα σύρμα αγκαθωτό, που είχαν γύρω από τη σκηνή, για τη γυμναστική μας. Αν κοντοστέκονταν κανείς για να ανασάνει κεντριζόταν στα πλευρά με το ρόπαλο.

Χριστούγεννα και Πάσχα οργίαζαν κυριολεκτικά για να μας πείσουν ότι δεν υπάρχει ελπίδα ανάπτυσης. Τα Χριστούγεννα του '48 μας οδήγησαν στη χαράδρα του φάρου, φορτωμένους κασμάδες και φτυάρια. Μας αράδιασαν σε αποστάσεις δύο μέτρων και μας υποχρέωσαν ν' ανοίξουμε το λάκο μας ως το βράδυ, έτσι μας είπαν. Σκάθαμε ασταμάτητα ως τη νύχτα, με απειλές, βρισιές και ξύλο.

Το Πάσχα του 1949 το κακό γενικεύτηκε με ατομικά βασανιστήρια. Ο βασανιστής Βλάχος με επισκέφτηκε στο ατομικό μου αντίσκηνο. Με ξύπνησε με κλοτσιές και με

οδήγησε στο στύλο με τα μεγάφωνα. Με έσπρωξε στο συρματόπλεγμα του στύλου κι έθγαλε τις χειροπέδες. Μου τέντωσε τα χέρια πίσω και γύρω απ' το στύλο, έτσι που να εξαρθρώνονται οι ωμοπλάτες, και μου πέρασε τις χειροπέδες πάνω από το αγκαθωτό σύρμα, έτσι που να μπήγονται τ' αγκάθια στους καρπούς. Σφάδαζα από τους πόνους, ενώ ένιωθα το αίμα ζεστό να τρέχει στα χέρια μου. Το μεγάφωνο ψηλά στο στύλο ούρλιαζε για να πνίγει τα βογγητά. Δεν ξέρω πόσο έμεινα καθηλωμένος στο στύλο, γιατί έχασα τις αισθήσεις μου...

Στην απομόνωσή μας, των 12 φυλακισμένων στρατιωτών της ΣΦΑ, που συνεχίζαμε να κρατάμε, εφαρμόστηκε, εκτός από το ξύλο και την αγγαρεία, η «άνοψος δίαιτα», όπως έλεγε ο νέος διοικητής Μηλιάδης. Το φαγητό και το ψωμί της μιας μέρας το χορηγούσαν για τρεις μέρες. Τρώγαμε δηλαδή μια μέρα και νηστεύαμε δύο, έτσι για να στεκόμαστε στα πόδια, που με βία σέρναμε στις αγγαρείες...

Με υποχρέωσαν να μετακινήσω το αντίσκηνό μου κοντά στο στύλο με το μεγάφωνο και με απομόνωσαν απ' τους συντρόφους μου. Η απομόνωση αυτή κράτησε πάνω από μήνα. Εκεί με επισκέφτηκε ο ιεροκήρυκας της φυλακής αρχιμαντρίτης Κορνάρος με πατριωτικοχριστιανική διδασκαλία και ύστερα με απειλές. Το βράδυ αργά, οι βασανιστές Κοθράς και Βλάχος, κλοτσώντας τα μικρά πασσαλάκια της σκηνής την έριξαν πάνω μου κι άρχισαν να με χτυπούν, έτσι κουκουλωμένο, στα τυφλά, όπου τύχαινε, βρίζοντας χυδαία και υποσχόμενοι να κάνουν εκεί τον τάφο μου.

Το άλλο βράδυ τους περίμενα αλλά δεν φάνηκαν. Το τρίτο βράδυ ξενύχτησα περιμένοντας. Το βράδυ της τέταρτης μέρας, αργά, μετά τα μεσάνυχτα, άκουσα πατήματα γύρω μου. Πλησίασαν δύο αλφαμίτες κι ανοίγοντας το παραπέτο της σκηνής, μου πέταξαν μια μαύρη γάτα στο κεφάλι. Το αγριεμένο ζώο μου γρατζούνισε το πρόσωπο και ρίχτηκε πέρα-δώθε στη σκηνή για να γλιτώσει. Πηδούσε ψάχνοντας

για διέξοδο. Κουκούλωσα το πρόσωπό μου με την κουβέρτα και ξαπλωμένος καθώς ήμουν τράβηξα με δύναμη το παραπέτο. Οι αλφαμίτες απομακρύνθηκαν γελώντας για την ευρηματικότητά τους...

Μια νύχτα θεοσκότεινη, με ξεροβόρι, ο βασανιστής Βλάχος με πήρε απ' τη σκηνή και με έσυρε στο 1ο φυλάκιο πάνω από φυλάκιο της ΑΜ. Έδεσε τα χέρια μου σφιχτά με χειροπέδες και μ' ανέβασε σ' ένα βράχο κοντά στο φυλάκιο. Ανάθεσε στον σκοπό του φυλακίου να με προσέχει. Σ' αυτή τη θέση, όρθιον, στημένο στο ξεροβόρι, με πρησμένα χέρια, με βρήκαν τα μεσάνυχτα 2 έφεδροι ανθυπολοχαγοί της φρουράς που έκαναν έφοδο. Ο Σερραίος, ο ένας ανθυπολοχαγός, έλεγε στον άλλο: Δεν καταλαβαίνω γιατί επιμένουν! γιατί δεν υπογράφουν!..

Με τον συγκρατούμενό μου, φιλόλογο καθηγητή Αγγελίδη, απ' τη Μυτιλήνη, περάσαμε απ' το φυλάκιο της ΑΜ για έρευνα, πριν ξεκινήσουμε για δίκη στην Αθήνα. Ξετίναξαν τα λιγοστά πράγματά μας κι άρχισαν τη σωματική έρευνα. Έψαξαν φόδρες, πάτους από βαλίτσες και παπούτσια και όταν τελείωσαν, έτσι για το «καλό ταξίδι», μας έδωσαν και μερικές κλοτσιές στα πεταχτά...

Το τμήμα μεταγωγών μας φάνηκε σωστό παλατάκι. Ζεστό, φιλόξενο, μας προστάτευε με τους τοίχους και τη σκεπή του απ' το δαιμονισμένο μακρονησιώτικο αέρα. Η πόρτα με τις σιδεριές, κλειδαμπαρωμένη, μας εξασφάλιζε ήσυχο ύπνο για μια βραδιά...

Αλεξανδρούπολη 1988

ΜΙΑ ΝΥΧΤΑ ΣΤΗ ΓΛΑΡΟΦΩΛΙΑ

Ηλίας Στάθερης

Στην πραγματικότητα, «Γλαροφωλιά» δεν ήταν παρά το όνομα μιας άθλιας σκηνής. Μιας από αυτές που δίνονταν για στέγαση στους «παροικούντες» στο Μακρονήσι, μα που το όνομά της -μόνη αυτή ανάμεσα σε τόσες άλλες- το κέρδισε με το σπαθί της.

Καθώς ήταν στημένη πάνω στους βράχους, στη νότια άκρη του νησιού, αντίκρυ από το Σούνιο, κάπου τριάντα μέτρα από τη θάλασσα και ανοιχτή σε όλους τους ανέμους, θαλασσινούς και «στεριανούς», έμοιαζε περισσότερο με καταφύγιο γλάρων παρά με ανθρώπινο κατάλυμα. Λέμε, έμοιαζε, γιατί αν επρόκειτο να διαλέξουν ούτε και οι γλάροι θα την προτιμούσαν για φωλιά τους.

Για την ακρίβεια οι σκηνές ήταν δύο, με μια ντουζίνα «ελεύθερους δεσμώτες» η καθεμιά τους.

Οι εμπνευστές της «Γλαροφωλιάς» λογάριαζαν πως αν γονάτιζαν τούτοι δω οι εικοσιτέσσερις, που διαλέχτηκαν σε δύο δόσεις -δώδεκα από την κάθε αποστολή- ανάμεσα από 250 συνολικά νιοφερμένους, σαν «αριστεροί, κομμουνιστές, εγγράμματοι και αμετανόητοι...», σίγουρα θα τους άνοιγε ο δρόμος προκειμένου να κάμψουν το φρόνημα κι όλων των άλλων φυλακισμένων αγωνιστών. Γι' αυτό το καθετί είχε σχεδιαστεί έτσι ώστε όλα εδώ να είναι πιο φρικτά.

Από τις δύο σκηνές, λοιπόν, είχαν αφαιρεθεί προκαταβολικά τα καλύμματα, ώστε να τις διαπερνά ευκολότερα το κρύο και να μπαίνει μέσα πιο σύγουρα το νερό. Η επικοινωνία είναι απαγορευμένη με όλους τους άλλους κρατουμένους

στον αστερισμό της ΣΦΑ, που τη συγκροτούν ο «αριστερός κλωθός», ο «δεξιός κλωθός», οι «απομονωμένοι φαντάροι», το «πειθαρχείο» και λίγο μετά οι «προληπτικά συλληφθέντες». Απαγορευμένη επίσης είναι και κάθε κίνηση είκοσι μέτρα πιο πέρα από τη σκηνή. Χωρίς φως. Με άθλιο συστίο. Στάλα-στάλα το νερό. Καμιά δυνατότητα για ατομική καθαριότητα. Άπλυτοι και αξύριστοι για μέρες και βδομάδες.

Κάθε «νυχτερινή επίσκεψη» (διαβάζετε επιδρομή) των αλφαμίτων στη «Γλαροφωλιά» είχε τη δική της πρωτοτυπία. Τις δικές της προδιαγραφές. Π.χ. το ξύλο, το γδύσιμο, το βρέξιμο επιτόπου ή το ρίξιμο στη θάλασσα, την πέτρα που έπρεπε να κρατιέται με τα δύο χέρια ανάμεσα στα σκέλια, το «αεροπλανάκι», την κατήχηση και άλλες μορφές βασανισμού, που συμπληρώνονταν κάθε φορά με ό,τι διαβολικό μπορούσε να σκαρφιστεί ο νους κάθε αλφαμίτη.

Ωστόσο κι η πιο «ανάδυνη» τέτοια εξόρμηση συνοδεύονταν απαραίτητα με το γκρέμισμα της σκηνής, μαύρα μεσάνυχτα, βρέχει χιονίζει, και με ξύλο αλύπητο, γαρνιρισμένο βέβαια με τις πιο χυδαίες βρισιές, τις απειλές και τις ανεξιχνίαστες σε κάθε περίπτωση διαθέσεις των βασανιστών.

Μια σκοτεινή ιστορία άρχιζε και τέλειωνε κάθε βράδυ στο σκοτάδι. Το σκοτάδι είχαν για εμπνευστή οδηγό και σύμμαχο οι φύλακές μας. Στο σκοτάδι στήριζαν κατά μεγάλο μέρος την επιτυχία των σχεδίων τους.

Δικός μας φίλος και σύντροφος παρέμενε σταθερά το φως της μέρας. Κάτω από τον ήλιο, ακόμη κι αν τον έκρυβαν τα σύννεφα, όλα τα αντιμετωπίζαμε πιο καλά. Γι' αυτό και κάθε πρωί μόλις ξημέρωνε, ο Δικαίος, γυρίζοντας προς τη μεριά της ΑΜ, ξεφώνιζε:

— Ελάτε ρε, πουτάνες αλφαμίτες, τώρα που είναι μέρα, να μετρηθούμε. Ελάτε να δείτε πώς οι κομμουνιστές δίνουνε τη ζωή για πλάκα!..

Η αλήθεια όμως είναι πως σαν βράδιαζε ο δείχτης της αγωνίας τραβούσε σιγά-σιγά την ανηφόρα.

Θα ρθουνε γιά δε θα ρθουνε κι απόψε; σκεφτόμαστε κάθε λίγο. Κι αν έρθουνε, τι καινούργιο κουβαλάνε; Το άγνωστο, όπως και το σκοτάδι, πάντα μας τρόμαζε πιο πολύ. Όλα αυτά κρατούσαν ως τη στιγμή που ακούγονταν άτσαλα βήματα να σιμώνουν και σχεδόν αμέσως το «σύνθημα»:

— Βούλγαροι, όλοι έξω, απόψε θα πεθάνετε!

Από κει και ύστερα όλα παίρνανε τον κανονικό τους ρυθμό. Και μόνο η θέληση να μη λυγίσουμε έμενε άγρυπνη και κατεύθυνε κυρίαρχα κάθε μας αντίδραση.

Ανάμεσά μας, ο αξέχαστος σύντροφος και σεμνός αγωνιστής Δικαίος Κουράκος, από τη Μάνη.

Όσο μπόι του έλειπε, τόσο περίσσευε το κέφι και το θάρρος του. Ήταν πράγματι μικρόσωμος, μα το μικρό του μπόι το αναπλήρωνε ένα γιγάντιο ηθικό και μια απαράμιλλη παλικαριά.

Σαν τον χτυπούσαν ξέφρενα την ημέρα της «υποδοχής» ο Δικαίος πέταξε κατάμουτρα στους βασανιστές του:

— Τι θέλετε ρε από μένα, εγώ είμαι κομμουνιστής!

Σήμερα μια τέτοια κουβέντα μπορεί να ακούγεται αδιάφορα. Ισως μάλιστα σε κάποιους να προκαλεί και αλλεργία! Μα σε κείνες τις συνθήκες ήταν το λιγότερο μια πρόκληση που απαιτούσε παραπανίσιο κουράγιο.

Από τη στιγμή που τον πιάσανε, στο Περιστέρι, το είχε σύγουρο πως θα τον στείλουνε στο στρατοδικείο, ότι θα τον καταδικάσουνε σε θάνατο και θα τον εκτελέσουνε. Κι όπως αυτή η πεποίθηση καταστάλαζε σιγά-σιγά μέσα του, τον έκανε συχνά στις μοναχικές του βόλτες να σιγοψιθυρίζει το τραγούδι:

*Με γέλασαν μια χαρανγή
της άνοιξης τα αηδόνια...*

Παρ' όλα αυτά, το κέφι του δεν λιγόστευε και τα πικρά καλαμπούρια, με αφορμή το μικροσκοπικό μπόι του, γέμιζαν τις σκληρές ώρες της «Γλαροφωλιάς»:

— Ρε εσείς, μας έλεγε συχνά, πώς θα σταθώ πλάι σας στο εκτελεστικό απόσπασμα; Έτσι κοντός που είμαι, οι σφαίρες θα περνούν πάνω από το κεφάλι μου και θα φεύγουν, ενώ εσάς θα σας πιάνουν. Κάτι πρέπει να σκεφτώ για να ψηλώσω...

Και σε λίγο ξεφούρνιζε την ανακάλυψη:

— Θα βρω μια μεγάλη πέτρα και θα πατήσω επάνω, οπότε θα έχουμε το ίδιο μπόι.

Τον Δικαίο, το βράδυ εκείνο, τον παράλαβε ο Βάιτσας, ένα ντερέκι μέχρι κει πάνω, που ήταν συνάμα και υπασπιστής του διοικητή των φυλακών, του Σουλη. Παρά την επιμονή του να φορέσει τα παπούτσια του, τον έβγαλε έξω από τη σκηνή ξυπόλητο, οπότε, κάτω από την απειλή του πιστολιού και του ροπάλου, άρχισε ο συνηθισμένος διάλογος:

- Απόψε θα κάνεις δήλωση, ή θα πεθάνεις.
- Δεν κάνω δήλωση, απαντά κοφτά ο Δικαίος.
- Είσαι Έλληνας ρε;
- Είμαι.
- Το υπογράφεις;
- Δεν υπογράφω.
- Βούλγαρε, ωρύεται ο Βάιτσας, τρέχα γρήγορα στη θάλασσα...

Η θάλασσα, όπως είπαμε, βρισκόταν δυο-τρεις δεκάδες μέτρα πιο κάτω από τη σκηνή. Μα για να φτάσεις εκεί, ακόμη και την ημέρα χρειαζόταν να πηγαίνεις με προσοχή! Πόσο μάλλον να τρέξεις στο σκοτάδι και ξυπόλητος. Μα ο Βάιτσας το σκοπό του:

— Τρέχα τσακάλι του Μάρκου, γιατί θα πεθάνεις!

Κάποια στιγμή, λαχανιαστά και με πληγιασμένα τα γυμνά του πόδια, φτάνει στη θάλασσα. Εκεί κοντοστάθηκε,

και περιμένει, ενώ η καρδιά του φτεροκοπάει από άγωνία για τη συνέχεια.

Από ανάλογες περιπτώσεις, ήξερε πως με κάποιο απότομο σπρώξιμο θα βρισκόταν ξαφνικά στα παγωμένα νερά ή και θα τσακιζόταν πάνω στους βράχους.

Το νερό γνάλιζε μπροστά στα μάτια του. Μα ήταν αδύνατο να ξεχωρίσει τι κρυβόταν κάτω από την επιφάνεια.

Καθώς λοιπόν σε κείνα τα δευτερόλεπτα αναλογίζεται πυρετικά τα διάφορα ενδεχόμενα, ψάχνοντας απεγνωσμένα πώς να προφυλαχτεί πέφτοντας, ακούει τον αλφαμίτη να του λέει:

— Σκύψε, ρε προδότη, και βούτηξε το κεφάλι σου στο νερό!

Ο Δικαίος δεν πιστεύει στα αυτιά του και μένει ακίνητος. Όσπου όμως να καλοσκεφτεί τι κρύβει αυτή η κουβέντα, που μπορεί να είναι και παγίδα, ξανακούγεται πιο άγρια η φωνή του αλφαμίτη:

— Θα βουτήξεις ρε το κεφάλι σου ή θα πας ολόκληρος μέσα!..

Τώρα δεν έχει άλλο περίμενε. Σκύβει προσεχτικά, ψαχουλευτά στηρίζει τα χέρια του στις πέτρες και βουτάει το κεφάλι του στο νερό γρήγορα-γρήγορα.

— Είδες, ρε βλάκα, γιατί δεν σε άφησα να βάλεις τα παπούτσια σου, του λέει μόλις σηκώθηκε, τάχα προστατευτικά, ο αλφαμίτης. Αν τα φορούσες, τώρα θα είχανε γίνει μούσκεμα και τι θα έκανες μετά;

Καινούργιο δίλημμα για τον Δικαίο, τούτη η απρόσμενη... εξομολόγηση. Να ήταν άραγε ειρωνεία, γιά κάποια παραπλανητική εκδήλωση συμπόνιας;

Ένα παρόμιο περιστατικό είναι κι αυτό που συνέβη με τον Γιωργάκη τον Ζωγράφο τη νύχτα στις 19 του Γενάρη 1949.

Ο αλφαμίτης, που ήξερε τι πρόκειται να επακολουθήσει εκείνη την εφιαλτική νύχτα, λέει σε μια στιγμή στον Γιωρ-

γάκη, καθώς τον οδηγούσε στο σημείο που συγκέντρωναν και τα άλλα υποψήφια θύματα.

- Φύγε, ρε Γιωργάκη, γύρνα πίσω στη σκηνή σου.
- Δεν γυρίζω, απαντά εκείνος. Θα πάω με τους άλλους!
- Γύρνα που σου λέω, απόψε δεν θα αντέξεις...
- Θα αντέξω! (και συνεχίζει το δρόμο του)

Ο αλφαμίτης σώπασε. Και μόνο στο γυρισμό, ύστερα από τέσσερις ώρες μαρτυρίων, ξαναπλησίασε τον Γιωργάκη και του ψιθύρισε: Σε παραδέχομαι!

Κάπως έτσι έγινε και με τον Θύμιο τον Μούρη μια φορά που τον φώναξε ο βασανιστής Φίφας στη σκηνή του για να φάει ξύλο.

- Μόλις μπήκε μέσα ο Θύμιος, του λέει ο Φίφας:
- Σα γνωστός μου φαίνεσαι.
 - Δεν με θυμάσαι, του απαντάει ο Θύμιος, δεν ήμουν στη «Γλαροφωλιά»;
 - Ήσουνα ρε στη «Γλαροφωλιά», λέει εκείνος με κάποια απορία. Άντε ρε φύγε!... Και τον έδιωξε.

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στην ιστορία μας.

Από το βούτηγμα του κεφαλιού στο νερό ο Δικαίος καταλάβαινε πως για απόψε ο Βάιτσας δεν το 'χε σκοπό να το πάει μακριά... Αυτό άλλωστε μαρτυρούσε κι όλη του η συμπεριφορά ως εκείνη την ώρα. Ξεφώνιζε και απειλούσε προκειμένου να κρατάει τα προσχήματα. Από τη μια, για να φαίνεται άγριος απέναντι στο θύμα του. Κι από την άλλη, να τον ακούνε και οι δικοί του που βρίσκονταν λίγο πιο πέρα.

– Θα κάνεις ρε, γιά δε θα κάνεις δήλωση; Εδώ θα τελειώσεις απόψε, έλεγε και ξανάλεγε. Το ρόπαλο όμως το είχε συνεχώς κατεβασμένο.

Ο Δικαίος περίμενε τη συνέχεια, με όλες του τις αισθήσεις σε συναγερμό. Και ενώ γύρω του αντηχούσαν τα ουρλιαχτά των άλλων βασανιστών σε συγχορδία με το «φύλα-

κες γρηγορείτε» των σκοπών, ο αλφαμίτης του λέει αγριεύεντα:

- Στο διάολο παλιοτόμαρο, τρέχα γρήγορα στη σκηνή σου.

Ο Δικαίος άλλο που δεν ήθελε παρά να τρέξει, αν μπορούσε μάλιστα να πετάξει. Μα ούτε βλέπει, ούτε μπορεί. Στο μεταξύ, ο άλλος το χαβά του, τρέχα και τρέχα... Έτσι αρχίζει ο γολγοθάς της επιστροφής.

Καθώς κοντοζυγώνουν στη σκηνή, θέλει να πάρει μια ανάσα, πονάει και θέλει για λίγο να σταθεί. Οπότε σκαρφίζεται να προσφύγει στη βοήθεια... της καρδιάς του. Κοντοστάθηκε λαχανιάζοντας και λέει στον αλφαμίτη:

- Πιάστηκε η αναπνοή μου, με πονάει η καρδιά μου, δεν μπορώ να πάω άλλο!

Και κάθεται χάμω.

Αυτός ξαφνιάστηκε, σα να τρόμαξε. Λες στ' αλήθεια να πάθει τίποτα τούτος ο «κατσαπλιάς» και να το φορτώσουν σε δαύτον...

Μπήγει αμέσως τις φωνές σε κείνους που στο μεταξύ είχανε γυρίσει στη σκηνή.

– Φέρτε γρήγορα νερό, φέρτε τη στάμνα. Θα πεθάνει τούτος ο βλάκας και θα λέτε πως τον σκοτώσαμε εμείς...

Ο Δικαίος μόλις άκουσε για τη στάμνα κατάλαβε πως την πάτησε. Μα ήταν πια αργά. Τώρα δεν μπορούσε να κάνει πίσω.

Εμείς, που δεν ξέραμε, φοβηθήκαμε. Νομίζαμε πως λιποθύμησε. Κάποιος αρπάζει σαν παλαβός τη στάμνα και τρέχει. Μόλις φτάνει κοντά, την αρπάζει ο αλφαμίτης, και στο άψε-σβήσε την αδειάζει ολόκληρη επάνω του. Ξέρετε τι θα πει... νερό της στάμνας χειμωνιάτικα;

Μόλις άδειασε τη στάμνα, κι ενώ ο Δικαίος τουρτουρίζει, διατάζει:

- Πάρτε τον γρήγορα στη σκηνή!

Από κοντά κι αυτός. Μόλις φτάνουμε, νέο φιρμάνι:

— Γδύστε τον αμέσως. Βγάλτε του τα βρεγμένα ρούχα. Δώστε του στεγνά να αλλάξει. Σκεπάστε τον καλά να μην πουντιάσει! επιμένει ο ξαφνικός «προστάτης» του.

Κι όταν όλα γίνανε όπως τα ήθελε κι ο Δικαίος χώθηκε κάτω από τα σκεπάσματα, μας άφησε και θγήκε έξω.

Μα νά που δεν τελειώσαμε ακόμη.

Οι αλφαμίτες δεν βιάζονται να φύγουν, τριγυρίζουν και χασκογελάνε έξω από τη σκηνή, και μόνο ο διάβολος μπορεί να ξέρει τι άλλο μηχανεύονται.

Κάποια στιγμή, ένας από όλους, μπορεί να ήταν ο Λαζός, βάζει το κεφάλι του στη σκηνή και με το κλεφτοφάναρο στο χέρι μας ξαναεπιθεωρεί έναν-έναν.

Τα γέλια μονομιάς πάγωσαν και τα κεφάλια θγαίνουν έξω από τα σκεπάσματα. Ο Λαζός μοιάζει σα να μας μετράει, ή να θέλει να βεβαιωθεί πως είμαστε ζωντανοί. Γιατί βέβαια «σώοι και αβλαβείς» δεν είμαστε. Και τότε γίνεται αυτό που δεν περιμέναμε. Σε μια γωνιά, κουκουλωμένο σχεδόν στις κουβέρτες, ανακαλύπτει τον Παναγιώτη Παπανδρέου. Ένα «σπιρτόξυλο» Καλαθρυτινό.

Αδύνατος, όπως ήταν, στο βάθος της σκηνής και μπερδεμένος με τα ρούχα, ξέφυγε από την προσοχή των αλφαμίτων στην πρώτη έφοδο. Τώρα όμως τίποτε δεν μπορούσε να τον γλιτώσει. Καμιά δύναμη, επίγεια ή εξωγήινη, όπως και καμιά επίκληση στην αρρώστια, στον πυρετό, στο Θεό τον ίδιο, δεν ήταν ικανή να αναστείλει την καταδίκη του. Τον κάνανε κυριολεκτικά σηκωτό.

Τον θγάλανε έξω μόνο με τη φανέλα και το σώθρακο, αφού πρώτα έφαγε κάμποσες στα πλευρά και στα πόδια με το ρόπαλο. Έξω από τη σκηνή, και ακριβώς πλάι μας στήθηκε στα γρήγορα ένα κανιβαλικό σκηνικό. Οι κανιβαλοί ανάψανε πρώτα φωτιά με ξερόχορτα που βρήκανε εκεί γύρω. Ύστερα γυμνώσανε ολοτσίτιδο το θύμα τους.

Στη συνέχεια φτιάχνουν ένα κύκλο μεταξύ τους και τον βάζουν αυτόν στη μέση.

— Χόρευε τώρα, κατσαπλιά, το χορό της κοιλιάς, δίνει τη διαταγή ο «κυρ-λοχίας» μόλις τέλειωσαν όλα τα προκαταρκτικά. Και φυσικά η σχετική κατήχηση, που τελείωσε με το... υπογράφεις;... Δεν υπογράφω!

Ο Παναγιώτης παραμένει αμήχανος, «γυμνός ανάμεσα στους λύκους» που επιμένουν να του λένε «χόρευε» και να τον τρυπάνε με τα ρόπαλα στα πλευρά για να... χορέψει.

Μάταια προσπαθεί να τους πείσει πως είναι άρρωστος, πως έχει πυρετό, πως είναι φυματικός... Για τους «ουραγκούταγκους» του Σουλη πέρα βρέχει. Ουρλιάζουν και γελάνε μπροστά στη θέα ενός γυμνού που δεν ξέρει πώς να προφυλαχτεί από τα χτυπήματα που του ρχονται από παντού.

Τον χτυπάει ο ένας και πηδάει απέναντι για να γλιτώσει. Τότε τον χτυπάει εκείνος που βρίσκεται μπροστά του. Κάνει προς τα πλάγια, τον περιμένει ο τρίτος με το ρόπαλο απλωμένο κι έτσι γυρίζει γύρω-γύρω.

Καθώς όμως οι κινήσεις του είναι απότομες, τα ξαφνικά πηδήματα ενός γυμνού πάνω στις πέτρες, οι σπασμωδικές κινήσεις των χεριών για να προφυλαχτεί, οι φωνές των κανιβάλων, όλα αυτά μαζί κάτω από το τρεμουλιαστό φως των ξερόχορτων που καίγονται φτιάχνουν μια εικόνα τραγική που ωστόσο δεν παύει να ερεθίζει τη διεστραμμένη φαντασία των βασανιστών.

— Ρε απόψε βγήκανε οι καλικάτζαροι! Φέρτε γρήγορα τον αγιασμό, φωνάζουν.

— Ρε ελάτε να δείτε πώς χορεύουν το χορό της κοιλιάς οι φαντάροι του Μάρκου... Και δώσ' του ξύλο και χάχανα... μέχρι που βαρέθηκαν.

Ύστερα από λίγο, είμαστε και πάλι μόνοι μας, οι βασανιστές μας έχουν φύγει για απόψε οριστικά.

Είμαστε ευχαριστημένοι. Η «Γλαροφωλιά» άλλη μια νύχτα είχε σταθεί όρθια.

ΟΙ ΕΞΟΡΙΣΤΟΙ ΣΤΟ ΜΑΚΡΟΝΗΣΙ

Γιώργος Λότσης

Δεν είναι λίγα σαράντα χρόνια να γυρίσω πίσω –και το κάνω αυτό ύστερα από παράκληση των φίλων μου Βαρδή και Πάνου– εκεί στην Ικαρία, στον Εύδηλο, μέχρι το 1949, στο σπιτάκι του γερο-Κουτσουφλάκη, που ήρθε, όπως κάθε μήνα να εισπράξει το πενιχρό ενοίκιο, κουβαλώντας λίγα αθγά και μύγδαλα, και να μας αποχαιρετήσει και τους τρεις εξορίστους που ετοιμαζόμαστε να μπαρκάρουμε στα αρματαγωγά κάτω στο λιμάνι...

«Σας το 'πα τόσες φορές παιδιά, ψιθυρίζει, το 'χασε το παιχνίδι ο Μάρκος». Όπως πάντα από πίστη, ελπίδα, πείσμα, «όχι» του απαντάμε και οι τρεις μας, «θα νικήσουμε! Μας κοιτάει καλοσυνάτα και μας εύχεται μ' αγάπη «να γυρίσουμε γεροί στα σπίτια μας» ο δεξιός, τόσο ανθρώπινος γερο-Ικαριώτης.

Στοιβαγμένοι σαν σαρδέλες στο αμπάρι του αρματαγωγού κρατάμε στην καρδιά μας τη ζέστα της ψυχής των Ικαριωτών στη σύγχρονη σχεδόν εξορία μας στο νησί τους, σαν παρηγοριά, σαν δύναμη για τις άγνωστες περιπέτειες που μας περιμένουν.

Χαράματα, μας αδειάζουν σε μια κατάξερη πλαγιά του νησιού. Πρέπει να ξεμουδιάσουμε γρήγορα, να πάρουμε δυνάμεις από τον καθαρό αέρα και να στρωθούμε στη δουλειά. Φυσάει ένας τρομερός κρύος αέρας που σηκώνει σύννεφο τη σκόνη, και πρέπει μαζί με 13 άλλους να κουβαλήσουμε τα φτωχοπράγματά μας και μαζί μια σκηνή με τα σύνεργά της για να τη στήσουμε στο χώρο που θα μας

υποδείξουν. Θ' ανηφορίσουμε πολύ. Θ' ανήκουμε λέει στον 3ο κλωθό του 1ου διαμερίσματος.

Κουτσά-στραβά σηκώσαμε τη σκηνή, τη δέσαμε με σκοινιά από τους σιδεροπασάλους που μπήξαμε στο χώμα και κουρνιάσαμε στριμωγμένοι, μασουλώντας την «ξερή τροφή» που μας μοιράσανε.

Τη νύχτα, καταιγίδα. Πήρε πολλές σκηνές ο αέρας. Στριμωχτήκαμε με τα θύματα της συμφοράς, μοιρασμένα στις σκηνές που άντεξαν, και μουσκέψαμε γιατί η σκηνή έσταζε. Δε βαριέσαι. Το κουράγιο-κουράγιο. Πού στο διάβολο βρίσκαμε το κέφι να το ρίξουμε στο τραγούδι, καθώς τα νεότερα παιδιά πλειοψηφούσαν. Πολύ φιλόξενη η πρώτη νύχτα, δεν μπορείς να πεις.

Κι ώστερα οι ατέλειωτες προσπάθειες να κάνουμε πιο υποφερτή τη ζωή. Να κόψουμε πλίνθες, να χτίσουμε τοιχάκια γύρω-γύρω στη σκηνή, να την τεντώσουμε καλά για να χωρέσει 14 ανθρώπους, να τη μπαλώσουμε.

Σκληρή υπήρξε η ζωή μας στους μήνες που ζήσαμε ως πολιτικοί εξόριστοι στο Μακρονήσι 10.000 άνθρωποι. Αλλά ούτε το κρύο ούτε ο αέρας ούτε η δίψα ούτε η πείνα ούτε το μαρτύριο της δυσεντερίας και της ατέλειωτης ουράς στα αποχωρητήρια κοντά στη θάλασσα δεν σφράγισαν την ψυχή μας. Εκείνο που μας βασάνισε ήταν το σαράκι της αγωνίας για κείνα που μας περιμένανε.

Το Μακρονήσι είχε αρχίσει μετά τα γεγονότα της δολοφονίας των στρατιωτικών το Μάρτη του 1948 να γίνεται ο φόβος και ο τρόμος για όλους τους αριστερούς όπου γης της Ελλάδας. Κι εμείς πατούσαμε στη γη του, ζούσαμε στην πλαγιά του.

Παρά τα σκληρά μέτρα της χωροφυλακής και τις απαγορεύσεις του στρατοπέδου, μας διαπερνούσε μια αλληλεγγύη κι αναστίναμε τη δύναμη της ομαδικής ζωής μας. Άλλη αυτή την ομαδική ζωή, αυτή τη συντροφική ατμόσφαιρα τη σκίαζε η φοβέρα που ξεμύτιζε, όσο περνούσαν οι μέρες. Όλο

και κάποια είδηση έφτανε από τα νότια. Για κάποιο «σύρμα» σε μια χαράδρα όπου είχαν κλείσει τους αμετανόητους, για τα βασανιστήρια που τους υπέβαλαν. Πόσοι ήταν; 50, 100, 200; κανείς δεν ήξερε. Αυτοί όμως είχαν αντέξει. Άρα, παραμύθι το «κανείς δεν μπορεί ν' αντέξει εκεί» που με χίλιους τρόπους περνούσε από τις «πληροφορίες» που φτάνανε, λέγαμε μερικοί. Οι άλλοι σιωπούσαν. Και το σαράκι κατάτρωγε την ψυχή μας. Ναι, μπορείς ν' αντέξεις, άμα αποφασίσεις να πεθάνεις παρά να υποκύψεις, μου 'πε ο φίλος μου, το γενναίο παλικάρι ο Μανώλης ο Παπουτσάκης, που μαζί με άλλους 4 τον πήραν κατά το μήνα Μάρτη και ύστερα τον γύρισαν σακατεμένο στο στρατόπεδο μας.

Κι οι φήμες οργίαζαν. Θα πάρουν μόνο τους στρατεύσιμους. 'Όχι, όλους θα τους πάρουν. Θα πάρουν όσους είναι κάτω από 30 χρονών. 'Όχι, κάτω από 25. Κι άλλα πολλά. Κι ο Γράμμος; Βαστάνε καλά; 'Όχι, νίκησαν οι άλλοι. Και θριαμβολογούν από τα μεγάφωνα. Κι αυτό «το όπλο παρά πόδα»; Ελπίδα ή ταφόπετρα;

Δίπλα στον κλωδό μας σε μια χαράδρα εγκατέστησαν φερμένους και δικούς μας δηλωσίες. Αγναντεύω και αναγνωρίζω τον παπα-Κούνα, αδελφικό φίλο του πατέρα μου, πεθαμένου πριν 16 χρόνια. Ο παπάς έχει τα χάλια του. Ήταν παπάς και δάσκαλος μαζί. Τολμώ να του φωνάξω. Παπά, έλα δω. Είμαι ο Γιώργος ο Λότσης. Γιώργο εσύ, μου απαντά. Θα ζητήσω άδεια και θα 'ρθω. Σκαρφαλώνει αγκομαχώντας. Του φτιάχνω καφέ. Καίνε αυτά τα γερασμένα αεικίνητα μάτια. Τον Κούλη τον εκτέλεσαν στο σιδηροδρομικό σταθμό της Αμαλιάδας, μου λέει. Ήταν φοιτητής, αντάρτης στο Δημοκρατικό Στρατό. Το σπίτι στην Κεραμidiá το κάψανε. Η παπαδιά με τις 3 κόρες στο Τρίκερι. Ο Νίκος με τον Ντίνο, τα 2 παιδιά του, στα Γιούρα. Μόνο ο Νάκης απόμεινε. Κρύβεται στην Αθήνα. Απελπισμένος, μου λέει: Κάνε μια δήλωση να γυρίσεις στη μάνα σου και την αδελφή σου. Τον αγκάλιασα, τον φίλησα και τον ξεπροβόδισα...

Τα απαγορευτικά μέτρα πληθαίνουν. Τα καφόνια πολλαπλασιάζονται. Η φοντάνα –ο «καπετάν μπουνάτσας»– που φέρνει το νερό από το Λαύριο, έχει συχνά επισκευές. Έτσι, και με γαλήνη, λέμε το νερό νεράκι. Κουβαλάμε με κάτι στάμνες κάμποσα χιλιόμετρα από μια βρυσούλα που τρέχει σταγόνα-σταγόνα περιμένοντας ατέλειωτες ώρες στην ουρά να γεμίσουμε.

Είναι η κατάλληλη στιγμή για τη μεταγωγή μας στα τάγματα. Το μωριζόμαστε. Οι φήμες οργιάζουν μέσα σε μια ατμόσφαιρα σύγχυσης.

Ατέλειωτες νύχτες της αναμονής. Η αναμέτρηση με την ψυχή σου. Ν' αποφασίσεις από τώρα πως ως εδώ ήταν. Και να 'σαι μόλις 27 χρονών. Κι οι δικοί σου; Η μάνα σου, η αδελφή σου, οι φίλοι σου; 'Όμως στο δελτάριο αρχίζεις πάντα με το «είμαι καλά».

12 του Οκτώβρη 1949. Η πρώτη αποστολή από τους κλωβούς του 'Αι-Γιώργη. Παίρνουν αυτούς που 'ναι κάτω από 30 χρονών, 600 ή 650; δεν θυμάμαι. Τους πάνε στον ΑΕΤΟ. Εκεί θα πάμε κι εμείς. Τέλειωσαν τα ψέματα. Ακολουθεί η 2η, η 3η, η 4η αποστολή.

Κοιτάζεις τα πρόσωπα των συναγωνιστών σου. Κάτι φάτσες στυγνές, που κοιτάζουν μέσα τους. Κι η σκηνή ντουμάνι απ' τ' ατέλειωτα τσιγάρα τις σιωπηλές νύχτες. Τότε ήτανε που ο διανοούμενος της σκηνής ο Βαγγέλης ο Παντελέσκος διαμαρτυρήθηκε κι ο Διομήδης, ένας γεροδεμένος ωριμός εργάτης, του 'πε το περίφημο «Βαγγελάκη σώπα γιατί θα κρεμάσουμε τις πατσές μας». Τραντάχτηκε η σκηνή από τα γέλια μας, ένα ξέσπασμα σωτήριο.

'Όλα τα καλύπτει ένας πέπλος μυστηρίου. Λίγα χιλιόμετρα μόλις πιο πέρα έχουν παραδοθεί σ' ένα όργιο μαρτυρίων και φρίκης οι δικοί μας, οι φίλοι μας, οι συναγωνιστές μας και μεις περιμένουμε από κάτι ξέφτια ειδήσεων να συναρμολογήσουμε το έργο που παίζεται. Μιλάνε για μάχες «εκ παρατάξεως» με επιθέσεις εκατοντάδων ροπαλοφόρων ενα-

ντίον των αμετανόητων, για σκοτωμούς, πολλές δεκάδες τρελών...

Αυτό ήταν. Να τεντωθείς, ν' αντιπαλέψεις τη γλυκιά, την ακατανίκητη δύναμη της ζωής για να μείνεις ορθός και περήφανος για τις ιδέες σου, πάει στο διάβολο. Άλλα όχι και τρελός. Όχι να χάσεις την άγια σπίθα του μυαλού σου. Τ' ομολογώ. Αυτό στάθηκε ο μεγαλύτερος φόβος μου τις ώρες της αναμονής.

Και ξημέρωσε η 25 του Οκτώβρη. Στο χθεσινό προσκλητήριο είχαν διαβάσει τα ονόματά μας από τον 3ο κλωθό που θα οδεύαμε στον ΑΕΤΟ. Χαράματα ήμαστε στο πόδι, ύστερα από μια νύχτα χωρίς ύπνο κι εφιαλτικά όνειρα... Μαζέψαμε τις κουβέρτες μας και τα ψιλοπράματά μας. Φορέσαμε ό,τι παλιοζακέτες είχαμε, φορτωθήκαμε τον μπόγο μας, και με συνοδεία τους χωροφύλακες τραβήξαμε την πορεία μας προς τον άγνωστο τόπο του μαρτυρίου.

Δεν θυμάμαι πόσες φορές σταμάτησα για να κατουρήσω. Το ξεροκατούρημα έδινε κι έπαιρνε.

Θα ήταν κοντά μεσημέρι όταν αντικρύζαμε το στρατόπεδο του ΑΕΤΟ. Μας σταμάτησαν, απιθώσαμε τα πράγματά μας και ενώ τα μεγάφωνα μας μούρλαιναν με τα θούρια και τα συνθήματα κάποιος ανάγγειλε τον υποδιοικητή του ΑΕΤΟ, τον Ιωαννίδη, που θα μας μιλούσε. Ο λόγος απλός. Ή θα γίνετε Έλληνες ή θα πεθάνετε! Κάλεσε όσους θ' άκουγαν τη φωνή της «Έλλαδος» να πάρουν τα πράγματά τους και να προχωρήσουν από τη γραμμή δύο βήματα. Μερικοί υπάκουσαν. Ο Ιωαννίδης ούρλιαξε. Και μας κάλεσε να περπατήσουμε μέσα στο χώρο του τάγματος για να δούμε και να μάθουμε.

Αυτό ήταν.

Περπατάμε σε μια πόλη με σκηνές, 12, 13, 15 χιλιάδες οι εγκλωβισμένοι. Ο λαός του ΕΣΑΙ. Μυριάδες χωρικοί ξεσπιτώμενοι. Κάτι αρκούδες. Μωραΐτες οι περισσότεροι. Ένα μάτι αγριμού πιασμένου στο κλουβί. Σε κοιτάζουν σα λεία.

Όσα περισσότερα κεφάλια στο Α2 τόσες λιγότερες οι μέρες παραμονής στη ζούγκλα του Μακρονησιού. Κι ανάμεσά τους να κυκλοφορούν κάποιοι, που λίγες μέρες πριν ήταν μαζί σου, και να διηγούνται σκηνές φρίκης, για σκοτωμένους, για εικονικές εκτελέσεις, για τρελούς. Και να σ' οδηγούν στις σκηνές των τρελών. Πάμε εκεί. Αντικρύζουμε ένα θέαμα σπαρακτικό. Τέσσερις ή περισσότεροι νέοι αναμαλλιασμένοι, καταξεσχισμένοι, με έξαλλα μάτια να ανταπάζονται θγάζοντας μουγκρητά και αφρούς, τρεμάμενο κεφάλι, και μερικοί να συγκρατούνται από 3 και 4 τέσσερις ο καθένας. Αναγνώρισα τον Παναγιώτη Κατερίνη. Φεύγουμε σαστισμένοι.

Νά ο ανθυπολοχαγός Παπαγιαννόπουλος, με σκουντάνε, του Α2 του ΕΣΑΙ, όταν τα μεγάφωνα μας καλούν να συγκεντρωθούμε στην αρένα του «θεάτρου». Μια μάντρα με μια πρόχειρη σκηνή. Είμαστε μια παρέα γνωστοί. Δίπλα μου, ο Παναγιώτης Μακρής, πρώην αξιωματικός Αεροπορίας.

Οι αρκούδες επιτίθενται. Αρπάζουν σφακτάρια. Στο μυαλό μου αστράφτει μια ιδέα. Αυτοί θέλουν να σπάσουν τη συνοχή και της μικρότερης παρέας. Ένα-ένα το ξύλο σπάζει καλύτερα. Πρέπει ν' αντιδράσουμε, να... Οι αρκούδες και πίσω τους οι αλφαμίτες πλησιάζουν. Είναι σε απόσταση αναπνοής. Δεν θα προφτάσω, δεν θα... Πηδάω πάνω σ' ένα τοιχάκι και κραυγάζω: Ζήτω η λευτεριά! Νιώθω να με αρπάζουν και να με χτυπάνε χιλιάδες -μου φαίνεται- χέρια. Στο πρόσωπο, παντού. Και ξαφνικά μια άγρια φωνή, του Παπαγιαννόπουλου: Ποια λευτεριά ρε; Πρέπει να προσδιορίσω. Όταν βρίσκεις μια διέξοδο στο φόβο και τον τρόμο δεν έχει γυρισμό. Το μυαλό σου αστράφτει σα να σαι έξω από τα συμβαίνοντα. Πραγματικά δεν αισθάνεσαι κανένα πόνο. Το μυαλό σου μόνο δουλεύει ρολόι. «Έχει δίκιο, έχει δίκιο», λέω μέσα μου. Κι ενώ ακούω γύρω μου τον Παναγιώτη και τους άλλους της παρέας να ουρλιάζουν: Ζήτω η λευτεριά!

απαντώ: Κάτω ο φασισμός!.. Αυτό ήταν. Πρόφτασα δύο ή τρεις φορές;

Ύστερα συνέρχομαι για μια στιγμή κατάχαμα. Νύχτα. Πονάω παντού.

Τουρτουρίζω. Τα δόντια μου χτυπάνε από τον πυρετό. Ακούω βογκητά, σφυρίγματα, βρισιές. Αποκοιμιέμαι ή λιποθυμώ. Τώρα κάποιες αρβύλες πατάνε στην κοιλιά μου. Μουγκρίζω από τον πόνο. Ξαναλιποθυμώ. Τώρα με παίρνει ένα δροσερό αεράκι ανακουφιστικό. Είμαι σε μια κουβέρτα που βαστούν από τις άκρες δυο και με κουβαλάνε. Νιώθω να κατηφορίζουμε. Καλή νύχτα. Ξυπνώ σ' ένα πρόχειρο κρεβάτι, μέσα σε μια φωτισμένη σκηνή. Κι άλλοι κρεβατωμένοι και βογκάνε. Πρόχειρο χειρουργείο;

Ψάχνω με τα χέρια μου. Το πρόσωπό μου όλο τυλιγμένο στους επιδέσμους. Και πονάω αφόρητα, αλλά με κατακλύζει μια φοβερή αίσθηση περηφάνιας. Παλιοκερατάδες, μέχρι τώρα σας νίκησα! Και το μυαλό μου δουλεύει. Άρα δεν τρελάθηκα. Πόσες μέρες έμεινα εκεί; Λίγες φαίνεται. Τώρα βρίσκομαι στη μεγάλη σκηνή της χαράδρας. Πρέπει να μ' έφεραν. Είναι κι άλλοι. Αν θυμάμαι καλά, οι πρώτοι 29. Εμένα μπαμπούλωμένο το κεφάλι με επιδέσμους. Ευτυχώς, τα μάτια μου ακάλυπτα. Αναγνωρίζω τον Ζουμτά, τον Γιώργη τον Ζαχαρόπουλο και τον Γιώργο τον Αυγερινό. Περπατάει σα σπασμένη καρέκλα. Γύρω μου βογκάνε. Άλλα τα μάτια στράφτουν. Μας φέρνουν ένα νεροζόυμι. Έρχονται και κάτι νοσοκόμοι πότε-πότε ν' αλλάξουν τους επιδέσμους μας. «Φτιάξαμε το σύρμα του ΑΕΤΟ-ΕΣΑΙ» ξεμυτίζει από μέσα μου σαν νικήτρια κραυγή. Και το ψιθυρίζω στους δύο παρακοιμώμενους. Τον Παύλο τον Κεσίδη και τον Σάββα τον Γκουρτζανίδη (,), δυο παλικαράκια 30 χρονών.

Μαρτύριο και το χέσιμο. Τα πόδια μου στρεκλάνε, με βαστάνε για να φτάσω σ' ένα λάκκο που χουν ανοίξει, να σταθώ σ' ένα σιδεροπάσαλο που ναι στη μέση για να κάνω

τη δουλειά μου υποβασταζόμενος. Στο διάβολο, και το χέσιμο μαρτύριο.

Μας επισκέπτεται ο αρχιθασανιστής Ιωαννίδης, ναι, αυτός που κυβέρνησε την Ελλάδα. Εμείς ξαπλωμένοι. «Υπολοχαγέ», λέει στον Βασίλη Πουλά, συνεξόριστό μας και συμμαθητή του στη Σχολή Ευελπίδων. Από 3.000 εσείς οι λίγοι απομείνατε. Αν δεν μετανιώσετε, αν δεν γίνετε Έλληνες ρε, θα σας βάλω σε μια βάρκα να σας βουλιάξω. Το μάτι μας στο τσιγάρο που καπνίζει. Το πατάει ο κερατάς και το λιώνει με το παπούτσι του πέρα-δώθε. Τη δεύτερη φορά αφιονισμένος από το μίσος του το πετάει κάτω. Φεύγει. Κάποιος το αρπάζει και το βάζει σε μία πίπα. – Παιδιά από μία ρουφηξιά ο καθένας προφτάσαμε όλοι!.. Πρόφτασα.

Νύχτα. Θα ρθουν απόψε; Και ξαφνικά βλέπουμε κοντά στην πόρτα όρθιο τον Γιώργο τον Ντόμπρα. Μιλάει ψιθυριστά, ρίχνοντας ματιές έξω από το παραπέτο. Μπαγάσηδες σας φτιάχνω ένα περίφημο κοκτέιλ!.. και κουνάει ένα πλαστικό ποτήρι με καπάκι. Κοκτέιλ από τον μπάρμαν του Κινγκ Ζωρζ δεν έχετε πιει στη ζωή σας! Πού βρήκε τα απίθανα υλικά και πώς μας κοινώνησε, μια ρουφηξιά ο καθένας με το νέκταρ της αλληλεγγύης και της συντροφικότητας του κουράγιου εκείνη τη νύχτα. Από τότε τη ζωή μας στο σύρμα τη σφράγισε το «μας». Το «μου» είχε ξεχαστεί.

Αρχίζει ο Γολγοθάς. Μας βάζουν στη γραμμή. Ο Κατσιμύχας, έξω από τα αγκυλωτά σύρματα που περιφράζουν τις δύο μεγάλες σκηνές. Φορτωνόμαστε πέτρες. Επιθεώρηση. Όποιος σηκώνει μικρότερη από το γούστο του, τρώει στο κεφάλι με τη βοϊδόπουτσα. Δίνει το σύνθημα και οι αλφαμίτες μας ρίχνονται. Πρέπει ν' ανεβάσουμε τις πέτρες στην κορυφή, κρατώντας τες ψηλά. Στρεκλάμε. Αλυσίδα. Στρεκλάμε. Μας κτυπάνε. Επικεφαλής πάντα ο Στέλιος ο Κορρές. Πού στο διάβολο βρήκε αυτή την κατακόκκινη λουλουδιαστή ρόμπα που φοράει; Κοντεύουμε στην κορυφή. Ο ένας πίσω από τον άλλο. Μας σταματάνε. Απιθώ-

νουμε τις πέτρες. Λίγα λεπτά για να ξεκουραστούν οι συνοδοί μας. «Φορτωθείτε ρε», και η φάλαγγα τώρα κατεβαίνει. Φτάνουμε έξω από τις σκηνές τροχάδην. Ξεφόρτωμα και πάλι φόρτωμα για τον ανήφορο. Πόσες φορές; Όσπου να κουραστούν οι αλφαμίτες. Κι ο Κατσιμίχας να εξετάζει ερευνητικά, κοιτάζοντας στα μάτια την αντοχή του καθένα μας, κλείνοντας το μάτι... Το φαντάζεσαι, να 'χεις μπροστά σου στην αλυσίδα τον Γαλάτη, ένα ψηλόκορμο, ωραίο παλικάρι, φορτωμένο με μια ασήκωτη πέτρα και να προσπαθεί καθώς είναι σκυμμένος ν' αποφύγει να πατήσει τα μυρμήγκια στο μονοπάτι; Πόση παρηγοριά η θεία αφέλειά του στην καρδιά της ζούγκλας!

Το σύρμα άνοιξε, ναι, αλλά δεν είναι το τέλος. Έρχονται, όλο έρχονται κι άλλοι από το νοσοκομείο. Ο Παν. Μακρής. Τον είχαν μακελέψει. Ο Τάκης ο Παπαδόπουλος, ο Κώστας ο Φρατζεσκάκης, άλλοι. Ο Κώστας είχε σπάσει ένα λαμπόγυαλο και κατάπιε τα θραύσματα με ψωμί. Τρύπησαν τα έντερα και το στομάχι του. Υπέφερε ως το τέλος της ζωής του. Ο καθένας αντιστεκόταν με τον τρόπο του. Λέω καμιά φορά ότι άντεξαν οι μπουμπουνοκέφαλοι. Χιλιάδες έξυπνα παλικάρια υπέκυψαν στο τείχος της βίας και της σκηνοθεσίας της. Σταδιοδόρησαν αργότερα σ' όλες τις σφαίρες της πνευματικής, καλλιτεχνικής και επαγγελματικής ζωής. Νομίζω λίγοι αφομοιώθηκαν. Πολλοί παρέμειναν αριστεροί. Κάποιοι απ' αυτούς ωραίοι αμφισβητίες. Χάθηκαν όμως από το ενεργό κίνημα αξιόλογα στελέχη του.

Μας ήρθε ο Νιόνιος ο Σπυράτος, μ' έγκαυμα πρώτου βαθμού. Το 'κανε ο Χούλιας, ο βασανιστής του ΕΣΑΙ με πυρωμένο σίδερο στο μπράτσο του. Δυο φορές παλικάρια αυτοί που ανακαλούν τη δήλωσή τους.

Έρχεται από το στρατιωτικό σύρμα ο Νίκος ο Μάργαρης, το πατριωτάκι μου και συμμαθητής μου στο δημοτικό σχολείο στην Αμαλιάδα εδώ και 16 χρόνια. Πολλοί έφεδροι αξιωματικοί και στρατιώτες του σύρματος, που τελειώνει η

θητεία τους και τους φέρνουν εδώ. Ανάμεσά τους, ο Θόδωρος ο Κρασακόπουλος κι ο Ιπποκράτης ο Ζαμάνης. Τον φέρνουν ένα βραδάκι, μόλις που μου 'χαν αλλάξει τα φώτα, στη σκηνή των αλφαμιτών. Οι άτιμοι έχουν στόχο το κεφάλι μου. Μ' έχουν περικυκλώσει καμιά δεκαριά και με χτυπούν με γροθιές. «Είσαι κομμουνιστής ρε;» Μίλια εγώ. Μου βγάζουν τις αρβύλες και με βουτάνε σε μια λιμνούλα με νερό στην άκρη της σκηνής. Προετοιμασία για τη φάλαγγα. Με ρίχνουν κάτω, βάζουν τα πόδια μου πάνω σ' ένα όπλο που κρατάνε δυο και αρχίζουν να βαράνε αλύπητα με τη βοϊδόπουτσα στις πατούσες. Άλλάζουν βάρδιες. Τελικά μ' αφήνουν. Με τις αρβύλες στο χέρι και με τα πόδια πρησμένα κούτσα-κούτσα για τη σκηνή. Όταν με βλέπουν οι δικοί μου τρέχουν και με βοηθάνε ώσπου με ξαπλώνουν στο γιατάκι μου. Ο Ιπποκράτης, μεγαλύτερος και έμπειρος, με περιποιείται.

Τις νύχτες ο ύπνος εφιαλτικός. Δεν ξέρεις τι θα φέρει, όχι η επομένη, αλλά το άλλο λεπτό. Εκεί που σε παίρνει ο ύπνος, ξαφνικά νιώθεις ένα εκτυφλωτικό φως από ένα μεγάλο φακό στηλωμένο επάνω σου. Έχουν γλιστρήσει στη σκηνή ο Κατσιμίχας με την παρέα του, περασμένα μεσάνυχτα. Χτυπάνε αδιάκριτα και μας τραβάνε. «Έξω ρε!» Μας χτυπάνε με τα σύνευρα. Τρέχουμε αλαφιασμένοι. Μισοξύπνιοι-μισοκοιμισμένοι πέφτουμε πάνω στ' αγκαθωτά σύρματα.

Μια νύχτα αφέγγαρη, ακούμε βήματα. Έρχονται; Τα βήματα πλησιάζουν. Είναι μοναχικά. Τα μάτια μας συνηθισμένα στο σκοτάδι βλέπουν να χώνεται μια κούτα άσπρη μικρή στο παραπέτο της σκηνής και να πέφτει μέσα. Ύστερα τα βήματα απομακρύνονται. Γιορτή! Οι φαντάροι στις δυο σκοπιές έτυχε να γνωρίζονται. Ξέρουν ότι λυσσάμε για τσιγάρο, που μας το 'χουν απαγορεύσει. Τι δώρο Θεέ μου! Ντουμανιάσαμε. Ρουφάμε απολαυστικά το τσιγάρο και τη στοργή του άγνωστου φαντάρου. Το Μακρονήσι δεν σκό-

τωσε την ανθρωπιά. Η βία, τα βασανιστήρια, η σκηνοθεσία λύγισαν προσωρινά τις ψυχές. Αλλά η ανθρωπιά παραμένει. Αυτή η ταπείνωση μέχρι τα έσχατα του εξευτελισμού, με τις επιστολές στα χωριά, τις εκκλησιές, τις τοπικές εφημερίδες, για την κολυμπήθρα του Σιλωάμ, για την επικήρυξη του ΚΚΕ και των παραφυάδων του, είναι η μόστρα.

12 του Δεκέμβρη. Σταμάτησαν οι εξαντλητικές πορείες. Άρχισαν τα επιλεκτικά. Ο Κατσιμίχας μας πήρε έναν σερβιτόρο παλικάρι. Τον βασάνισε φρικτά στην αδειανή σκηνή. Του 'στριψε τ' αρχίδια.

Μας επέτρεψαν το τσιγάρο. Όμως πολύ λίγα τα λεφτά. Στέλνουμε το πρώτο δελτάριο στους δικούς μας. Με τρέω η έγνοια για το χιλιάρικο που μου 'χαν εμπιστευθεί από την ομάδα όταν φεύγαμε και μου ξαφρίσανε την πρώτη νύχτα. Μια μέρα, καθώς μας βγάζουν στη γραμμή για τη συνηθισμένη αγγαρεία, έρχεται ο Καστρίτης, ο λοχαγός της ΑΜ. «Τους πούστηδες», λέω μέσα μου, και μπροστά στους αλφαμίτες ζητάω να του μιλήσω. Του λέω για το χιλιάρικο που 'χα στην τσέπη μου όταν πρωτόρθα και όταν συνήλθα δεν το βρήκα. Παλαβός είσαι, πας γυρεύοντας, μου ψιθυρίζει ένας δίπλα μου. Ο Καστρίτης με κοιτά παράξενα. Ναι, τώρα θυμάμαι, μου απαντάει κομπιάζοντας. Ένας απ' αυτούς εδώ, και δείχνει τους αλφαμίτες, μου 'φερε ένα χιλιάρικο όταν σας μπαγλαρώναμε. Είχα τα χέρια μου ματωμένα και του 'πα, βάλτο στην τσέπη της χλαίνης μου – κι έκανε τη χαρακτηριστική κίνηση. «Θα στο στείλω». Μου το 'στειλε. Παραγγείλαμε κουτιά γάλα και κούτες τσιγάρα. Ντουμανιάσαμε, το γλεντήσαμε.

Οι αγριάδες, αγριάδες, αλλά κάτι φαίνεται ν' αλλάζει. Ο πληθυσμός μεγαλώνει. Είμαστε τώρα πάνω από 100, κι όλο φτάνουν καινούργιοι. Φέραν τον Θέμο τον Κορνάρο.

Τέλος Γενάρη. Φέραν τις γυναίκες απ' το Τρίκερι. Κάτω από μας, μακριά, κοντά στη θάλασσα. Ακούσαμε τις φωνές και τα κλάματα των παιδιών τους. Χαίρε εθνικοφροσύνη!

Οι αλφαμίτες, αλλαγμένοι μετά το χτύπημα των γυναικών. Ο Κατσιμίχας έσπασε. «Όχι μωρέ και γυναίκες!» Κι άρχισε τις εξομολογήσεις στον Βασίλη τον Λασκαρίδη. «Σας χτυπούσα λυσσασμένα για να σπάσετε, αλλά σας θάυμαζα που αντέχατε».

Διχασμένη συνείδηση βασανιστή.

Ο Μουτσούνας – άλλος αλφαμίτης, όμως μουτσούνας. Ένα αγροτόπαιδο αγράμματο. Είχαμε στο σύρμα κάτι μάρκες. Ο Αντρέας ο Χατζηγιάννης. Θα 'ταν 20 χρονών. Καθώς τραβάγαμε στη γραμμή φορτωμένοι πέτρες παίρναμε αλαφρότερες τώρα. Ο Μουτσούνας τα 'βαζε με τον Γιάννη τον Ζηκόπουλο, έναν Ηπειρώτη, αγύριστο κεφάλι. Είχε ακούσει τον Κατσιμίχα που ειρωνικά τον έλεγε ινστρούχτορα. Στρούχτορα προχώρα, γκρίνιαζε ο Μουτσούνας. Πετάγεται ο Ανδρέας: Μουτσούνα, ξέρεις τι θα πει ινστρούχτορας; Όχι! απαντά ο Μουτσούνας. Κόκορας ρε, του λέει ο Ανδρέας. Κόκορας; και του μοιάζει, απαντά ο Μουτσούνας. Λυθήκαμε στα γέλια.

Μας πήγανε για ακτίνες στο νοσοκομείο Μακρονήσου. Ο γιατρός Κατράκης μας έβγαλε –ή ήμαστε;– αρκετούς φυματικούς ή προφυματικούς. Μας ξεχώρισαν σε άλλη σκηνή στο σύρμα. Κάτι μάρκες φόβισαν τους αλφαμίτες. Μην τους πλησιάζετε αυτούς. Θα κολλήσετε. Έτσι γλιτώσαμε τις αγγαρείες και τα καψόνια. Ακόμα και στις νυχτερινές εφόδους μας εξαιρούσαν.

Ο Χοτζέας, από τους μουγκούς, μίλησε. Η πρώτη λέξη που ξεστόμισε ήταν: «Σκατά». Ο Μίμης ο Κορδόνης μίλησε αργότερα. Νομίζω πως τελευταίος μίλησε ο Μήτσος ο Κιουταχέας. Μια νύχτα, στην άγρια περίοδο, ο Κατσιμίχας με τους άλλους είχε εισβάλει στη σκηνή. Με τους φακούς. Μας διέταξε ν' ακολουθήσουμε. Γύριζε πάνω-κάτω στο μικρό διάδρομο της σκηνής και ξαφνικά με βούνευρο χτύπησε δυνατά στο πρόσωπο τον Κιουταχέα. Δεν έβγαλε άχνα. Υποπτευόταν πως προσποιούνταν τον μουγκό.

Κατά τα μέσα του Φλεβάρη τα πράγματα μαλάκωσαν αρκετά. Μας βγάλανε φωτογραφίες για ταυτότητες. Έρχονταν οι εκλογές της 5ης Μαρτίου 1950. Από καιρό είχε διαμορφωθεί η άποψη να εκμεταλλευτούμε τη δυνατότητα κι ο καθένας μας μπροστά στο δικαστικό αντιπρόσωπο και την εφορευτική επιτροπή όπως και στους αντιπροσώπους των κομμάτων να δηλώσει ότι δεν ψηφίζει διαμαρτυρόμενος για τα βασανιστήρια και την κτηνωδία των βασανιστών μας. Μέχρι τότε ήταν ο μόνος τρόπος να στείλουμε μήνυμα απευθείας στον υπόλοιπο κόσμο ότι υπήρχαμε, ότι στο ΑΕΤΟ-ΕΣΑΙ υπήρχε ένα σύρμα που αντιστεκόταν. Έτσι κι έγινε. Εκλαιγε σχεδόν και με το δίκιο του ο εκπρόσωπος της Δημοκρατικής Παράταξης για να πείσει καθένα από μας να ψηφίσουμε. Όλοι αρνήθηκαν καταγγέλλοντας.

Οι εκλογές στάθηκαν η αποκάλυψη του έργου της Μακρονήσου. Παρ' όλα τα άγρια μέσα και τις απειλές που χρησιμοποίησαν και τη νοθεία, 70% περίπου ψήφισε Δημοκρατική Παράταξη και ΕΠΕΚ.

Κατέρρευσε ο μύθος του αναμορφωτηρίου. Κατέρρευσε. Έμεινε ο μπαμπούλας του για να τρομοκρατεί επί δεκαετίες τους προοδευτικούς ανθρώπους. Ο φόβος γερνάει αργά. Άλλαξε ο διοικητής. Τον Βασιλόπουλο αντικατέστησε ένας Δημητρακόπουλος. Ο Θέμος Κορνάρος προωθήθηκε ως εκπρόσωπός μας. Όταν ήρθε να μας δει ο νέος διοικητής, ο Θέμος αράδιασε αιτήματα. Θέλουμε καζάνι να φτιάχνουμε μόνοι μας το φαγητό μας, μας κατακλέβανε και ρέψαμε από τα νεροζούμια. Θέλουμε να ψωνίζουμε από την καντίνα με δίκους μας ανθρώπους, θέλουμε ασβέστη, θέλουμε να μας πάνε στη θάλασσα να πλυνθούμε, θέλουμε, θέλουμε... Με κάποιες δυσκολίες, τα περισσότερα αιτήματα έγιναν δεκτά. Φως φανάρι. Υπήρχαν νέες οδηγίες. Το σύρμα άρχισε να λειτουργεί σαν ομάδα εξορίστων. Με καλομαγιρεμένο φαγητό. Καρδαμώσαμε.

Στα κρυφά ο Τάσος ο Τσέλλος κι ο Γιάννης ο Χοτζέας

ετοίμασαν θέατρο. Άρχισαν την παρουσίαση του «Ο Μήτσος κι ο Κίτσος» σατιρίζοντας τη ζωή μας, τα βάσανα και τους βασανιστές μας. Το νούμερο έκανε σουξέ. Το παράκολούθησαν αργότερα χιλιάδες εξόριστοι και απ' ό,τι θυμάμαι ήταν ένα από τα ωραιότερα.

28 Αυγούστου 1989

ପ୍ରକାଶନ

**ΝΕΚΡΟΙ ΜΑΚΡΟΝΗΣΟΥ ΠΟΥ ΔΕΝ ΘΑΦΤΗΚΑΝ
ΣΤΟ ΛΑΥΡΙΟ**

50. Αμιράλης Βενιζέλος	77. Καζάκος Χρήστος
51. Αναγνώστου Δημήτρης	78. Καλτσής Αντώνης
52. Ανδριώτης Π. (Μεσανατολίτης)	79. Καραγιάννης Γιώργος
53. Αντιμισάρης Μιχ.
(από Άγιο Σύλλα Κρήτης)	80. Κατραμάδος Παναγιώτης
54. Αντωνόπουλος	81. Κιοσέογλου
(φαντάρος από Κομοτηνή)
55. Αργύρης Φ.	82. Κοβάνης Γιάννης
56. Βακάκης Σταμάτης	83. Κουμπούρος Ανδρέας
57. Βελέντζας Μιχάλης	84. Κουτσουδάκης Χρήστος
58. Βιστάκης Μανώλης	85. Κρέστας Κοσμάς
59. Βλάχος Ιορδάνης	86. Λάμπρου Θανάσης
60. Βοζίκης	87. Λαντούρης Βασίλης
61. Βολιώτης Νίκος	88. Λεφούύστης Τηλέμαχος
62. Βουσθούρης Αποστ.
(από Έδεσσα)	89. Λιανουδάκης Χρήστος
63. Γαλιδάκης	90. Λικούλης
64. Γερογιάννης Γιώργος	91. Λιονουδάκης Λευτέρης
65. Γεωργακόπουλος Χρήστος	92. Μαλίκης Νίκος
66. Γιαγκαθούλης Θόδωρος	93. Μπαρμπα-Γιώργης
(73 χρόνων)
67. Γιάνναρης	94. Μυλωνάς
68. Γκαντίραγας Αλέκος	95. Ξανθόπουλος (17/7/49)
69. Γριδάκης Αντώνης	96. Παπαθεοδώρου Θανάσης
70. Δάγκουλας Γιάννης	97. Παπαθεοδώρου Νίκος
71. Δανιάς
(σκαπανέας – αυτοκτόνησε)	98. Παπαναστασίου Θανάσης
72. Διούλης Παναγιώτης	99. Παπανικολάου Παναγιώτης
73. Ζάχος Θωμάς	100. Παπαχατζάκης Στέλιος
74. Ζόρτζος Βαγγέλης	101. Παπλιάγκας Παντούρης
75. Ζουσενίδης (ΣΦΑ Ν/θρης 1948)	102. Πασπαλάκης Πέτρος
76. Ζώγας (από Ήπειρο)	103. Πασχάλης (ΑΕΤΟ)
104. Πιπιγιάγκας

105. Σαραντόπουλος Ανδρέας	113. Τζουμερκιώτης Παναγιώτης
106. Σγούρος (από Κοκκινιά)	114. Τουμπεξής (15/5/49)
107. Σαχαγιάννης Βαγγέλης	115. Τσιχάκης
(νεολαίος από Σάμο)
108. Σεβρής Βέργος	116. Τσίχας Ιπποκράτης
109. Σπυρόπουλος Νεοκλής	117. Φαρμάκης Σπύρος
110. Σπύρου	118. Φιρίγος Νικήτας
111. Σταματίου	119. Χριστοδούλου Θανάσης
112. Στοΐδης (νεολαίος – πνίγηκε)	(ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΥ ΜΠΟΡΕΣΕ ΝΑ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΙ Η ΕΝΩΣΗ ΜΑΚΡΟΝΗΣΙΩΤΩΝ)

στα χέρια και στα πόδια αρχίζοντας από τους μηρούς. Πιο τρομερός απ' όλους είναι ο Φρίξος.

— Να μάθεις να μη γράφεις κείνα που γραφες και τα πίστευα.

Πονάω, πονάω πολύ. Μα δεν πρέπει να φωνάξω. Ο αρχιδήμιος είναι μπροστά. Σιωπώ και τούτοι δω αφρίζουν. Τώρα ο Φρίξος χτυπάει τα πόδια μου από μπρος πάνω στο καλάμι. Ο πόνος γίνεται αβάσταχτος.

Δεν φωνάζω... Κι ο άγριος ξυλοδαρμός γίνεται τώρα με πείσμα. Όμως, πράγμα παράξενο, άρχισε να σταματάει ο πόνος. Έχω την αισθηση πως χτυπούν πάνω σ' ένα τούμπανο. Έτσι πέρασε καμιά ώρα. Οι βασανιστές τώρα φεύγουν.

Σε 10 λεπτά οδηγούν στον πλαιϊνό χώρο τη δεύτερη γυναίκα, τη Βασιλική.

Της δένουν τα χέρια και τα πόδια, τη ρίχνουν χάμω κι αρχίζουν να τη δέρνουν άγρια. Στην αρχή δεν θγάζει άχνα. Μα τώρα παίρνουν ένα χοντρό ξύλο που ήταν εκεί δίπλα μου και τη χτυπούν στα νεφρά. Η γυναίκα ουρλιάζει. Αρχίζει να θγάζει άναρθρες κραυγές και πέφτει σε νευρική κρίση. Ακούω τα δόντια της να τρίζουν τα... τα... τα..., μουγκρίζει. Χάνει τις αισθήσεις και την αρπάζουν όλοι μαζί και φεύγουν. Ακούω τις βαριές αλυσίδες να πέφτουν πάλι. Μένω κρεμασμένη. Ο ιδρώς τρέχει στο πρόσωπό μου. Τα μαλλιά μου είναι ριγμένα στο πρόσωπό μου. Τα σκοινιά που και πού τα νιώθω να με πονούν φρικτά. Δεν χωρούν πια τα χέρια μου από το πρήξιμο. Κρυώνω... Μου πονάει το κεφάλι μου. Ο δεξιός ο ώμος μου φαίνεται στραμπουλήχτηκε. Η ημέρα προχωρεί. Έξω χιονίζει...»

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΟ ΜΑΚΡΟΝΗΣΙ

Αφροδίτη Μαυροειδή-Παντελέσκου

«... Επαιρνε πια να σκοτεινιάζει. Το βράδυ εκείνο έπεσε πάνω στη ζωή μας πιο βαρύ, πιο εφιαλτικό απ' όλα τ' άλλα τα βράδια· το κρύο ήτανε τσουχτερό! Έτσι όπως ήμαστε μαζεμένες πάνω στη γη νιώθαμε το κορμί μας να πονάει. Δεν μπορούσαμε πια να στριμωχνόμαστε κοντά-κοντά. Τα πληγιασμένα μέλη μας πονούσαν στο παραμικρό άγγιγμα. Κι η γη ήταν παγωμένη και πολύ σκληρή. Τα κεφάλια βούιζαν. Τα βλέφαρά μας πέφτανε βαριά.

Οι αλφαμίτες μας είχανε διατάξει να μην ξαπλώσουμε “γιατί αλίμονό μας”. Μέναμε καθιστές. Το σκοτάδι μας τρόμαζε. Οι αλφαμίτες ορμούσανε με αναμμένους φακούς. Αυτό το φως μας τρόμαζε πιο πολύ απ' το σκοτάδι. Ρίχνανε τη φωτεινή δέσμη των ακτίνων πάνω στα πρόσωπά μας και φώτιζαν τη χλοιμάδα μας.

- Εσύ γιατί ξάπλωσες;
- Εγώ; Μα δεν ξάπλωσα.
- Ποια ξάπλωσε λοιπόν;
- Δεν ξάπλωσε καμιά!
- Δεν ξάπλωσε καμιά ε; Έλα δω για να σε μάθω να μη λες ψέματα.

Άρχιζε το μαστίγωμα. Ο ένας βούρδουλας σηκωνόταν κι ο άλλος έπεφτε. Γροθιές, κλοτσιές, μαστιγώματα έρχονται απανωτά. Νιώθαμε τα μάγουλά μας να πετάνε φλόγες. Τα μάτια μας καίγανε σα να είχαμε πολύ πυρετό.

Κείνο που μας τρόμαζε περισσότερο ήταν που μας παίρνανε εξώ στο σκοτάδι. Δεν ξέραμε τι σκοπό είχαν εκείνες οι

νυχτερινές απαγωγές και τρέμαμε. Από τα βράχια της θάλασσας φτάσανε φωνές απελπισίας. Δεν ξέραμε τι γινότανε εκεί κάτω. Ξέραμε μόνο πως διαλέγανε νέες κοπέλες κι ένας φόβος ακαθόριστος για κάτι πολύ τρομερό μας κράταγε σ' αγωνία.

Οι δήμιοι ξαναγύριζαν με τ' αναμμένα τους φανάρια για νέα επιλογή:

– Εσύ κι εσύ κι εσύ! ακολουθήστε μας.

Όλο και λιγοστεύαμε μέσα στις σκηνές! Παρακαλούσαμε να φωτίσει, να φύγει η φριχτή νύχτα του τρόμου. Μα η αυγή δεν βιαζόταν να ρθει.

Θα ήταν δύο μετά τα μεσάνυχτα όταν ακούσαμε περίεργες φωνές. Δεν ήταν λυγμοί. Δεν ήταν κλάματα. Κάποια γυναίκα ή παιδί φώναζε δυνατά σα να συζητούσε με κάποιον. Η φωνή αυτή είχε ένα τόνο ξεχωριστά τραγικό. Η φωνή πλησίαζε, άρχισε να μας είναι γνώριμη.

– Ποιόνε ν' αποκηρύξω μωρέ; το αίμα του αδερφού μου, ε; το αίμα του αδερφού μου; Δεν αποκηρύσσω τίποτα! Σκευοφύλακα με λένε. Ναι. Δεκαεφτά χρονών! Τι θέλετε από μένα, φασίστες; Χτυπάτε, χτυπάτε! Σκυλιά, φασίστες, χτυπάτε, χτυπάτε!

Σε λίγα λεπτά δύο αλφαμίτες μας τη φέρανε οριζόντια μέσα στη σκηνή τη δεκαεφτάχρονη Βαγγελίτσα. Τα μάτια της ήταν γουρλωμένα και γυάλιζαν. Τα δόντια της σφιγμένα. Το κορμί της μελανό. Οι αλφαμίτες, φοβισμένοι, την απόθεσαν πάνω στη γη. Πλησιάσαμε κοντά της. Της μιλήσαμε. Δεν μας γνώριζε. Το βλέμμα της ήταν απλανές. Το κορμί της τιναζόταν από δυνατούς σπασμούς.

Τρομάξαμε. Αρχίσαμε να της κάνουμε εντριβές στα χέρια. Η Βαγγελιώ φώναζε:

– Τι χτυπάς, βρε Κατσιμίχα; Σου το είπα μωρέ! Το αίμα τ' αδερφού μου δεν τ' αποκηρύσσω!

Προσπαθήσαμε να την καθησυχάσουμε.

– Βαγγελίτσα, είσαι δω στη σκηνή μαζί μας. Εμείς είμαστε, κοίταξέ μας!

Δεν καταλάβαινε τι της λέγαμε. Γιατί η Βαγγελιώ είχε χάσει πια το λογικό της.

Την ίδια νύχτα οι αξιωματικοί του Α2 και της ΑΜ ξαγρυπνούσαν στο διοικητήριο-βασανιστήριο. Πάνω στο γραφείο ήτανε απλωμένα ακατάστατα τα χαρτιά, οι πένες και τα καλαμάρια. Στον τοίχο, στριμωγμένες ανάμεσα σε αξιωματικούς, βασανίζονταν οι γυναίκες που αρπάζονταν από τις σκηνές. Άλλοι αξιωματικοί τις έφτυναν και τις χλεύαζαν, άλλοι τις μαστίγωναν με τους βούρδουλες κι ο ίδιος ο Παπαγιαννόπουλος, ο σπουδασμένος στο έγκλημα, κοπάναγε τα κεφάλια τους με σιδερένια γροθιά. Κάποιες άλλες γυναίκες σπαρτάραγαν πεταμένες χάμου στη γη. Από πάνω τους, σκυφτοί, οι αξιωματικοί του τάγματος πάλευαν να σφίξουν την πένα στα δάχτυλα των θυμάτων και να χαράξουν πάνω στο χαρτί την υπογραφή τους. Όσες έβρισκαν τη δύναμη πετούσαν την πένα μακριά, όσες είχανε χάσει τις αισθήσεις τους βάζανε την τζίφρα κι είχανε πια “ανανήψει”.

Η Στέλλα Παπαλώκα, 22 χρονών, απ' τη Θεσσαλονίκη, έπαθε κείνη την ώρα εγκεφαλική διάσειση και βαριά εγκεφαλικά αιματώματα. Άλλες πολλές πάθανε ψυχοπάθεια και φοβία.

Έτσι πέρασε η τραγική νύχτα της 30 του Γενάρη στο “αναμορφωτήριο” της Μακρονήσου. Η αυγή μας βρήκε κατάκοπες, τρελές, σακατεμένες. Τα κορμιά μας τρέμανε από το κρύο, την αϋπνία και τη φρίκη. Η χορωδία του

τάγματος σκορπούσε μέσα από τα μεγάφωνα σ' όλο το νησί το τραγούδι:

*Μακρονήσι σεμνό, σκαπανέων αγκάλη
μια πατρίδα ηρώων με δόξα μεγάλη
μια πατρίδα μεγάλη, τρανή κι όχι σκλάβων
η φοβέρα κι ο τάφος των βάρβαρων Σλάβων*

Κάθε γυναίκα που έζησε στη Μακρόνησο το φοβερό εκείνο εικοσιτετράωρο έχει να διηγηθεί τη δική της περιπέτεια, τη δική της πάλη με τους βασανιστές, έχει ν' ανιστορήσει πώς τα κατάφερε και νίκησε τη βία, ή πώς δεν μπόρεσε ν' αντέξει και λύγισε...»

ΑΦΗΓΗΣΗ

María K. Ψωμά

Το 1929 παντρεύτηκα σε διπλανό χωριό απ' το δικό μου με τον Κων/νο Ψωμά. Ξεκίνησα το καινούργιο μου σπίτι με πολλά όνειρα και ελπίδες, όπως όλος ο φτωχός και αγνός κόσμος. Είχαμε τότε ένα σπίτι διώροφο. 300 γίδια και λίγα στρέμματα γης. Το 1941 που έγινε ο πόλεμος της Αλβανίας στο χωριό είχαμε οργανωθεί όλες οι γυναίκες και μοιράζαμε τη δουλειά. Άλλες γνέθαμε, άλλες πλέκαμε κάλτσες, φανέλες, γάντια. Ο στρατός μας στο μέτωπο ήτανε γυντός.

'Όταν έσπασε το μέτωπο και γύρισαν, όσοι γύρισαν, ήρθε πείνα, φόβος και όσα άσχημα φέρνει μαζί του ο πόλεμος.

Σιγά-σιγά βγήκαν αντάρτες στα βουνά. Στην αρχή λίγοι, αργότερα γέμισαν τα βουνά. Ο κόσμος όλος ενάντια στους κατακτητές. Το ίδιο και στο χωριό μας, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Όπου μπορούσε ο καθένας βοήθαγε. Άλλος να συγκεντρώσει τρόφιμα, άλλος να ζυμώσει και ό,τι άλλο μπορούσε. Υπήρχαν στο χωριό και ομάδες περιφρούρησης. Βγάζαμε καραούλια σε βάρδιες, μαζεύαμε πληροφορίες προς τα πού κινούνταν οι Γερμανοί και οι Ιταλοί.

Έγώ από πολιτικά ιδέα δεν είχα. Ήξερα, όμως, καλά ότι έπρεπε να βοηθήσω και αυτό έκανα όπως μπορούσα.

Το 1942, σε μια επιδρομή των Ιταλών, την ημέρα της Ζωοδόχου Πηγής, βάλανε φωτιά στο σπίτι μας και το κάψανε. Έτσι μείναμε με ό,τι ρούχα είχαμε επάνω μας. Όταν γυρίσαμε, βρήκαμε τα αποκαΐδια να καπνίζουν ακόμα και την πεθερά μου να μοιρολογάει.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗ	9
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:	
ΟΙ ΆΛΛΟΙ ΜΙΣΟΙ	11
Οι αντιστασιακοί «εκτός νόμου»	13
Όργιο δολοφονιών	15
Τα θανατοδικεία	21
Όργιο αίματος	24
Οικογένειες ξεκληρίζονται	27
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:	
ΥΠΟΤΑΓΗ Η ΕΞΟΝΤΩΣΗ	29
Υποταγή ή εξόντωση	31
Αφήγηση (<i>Θανάσης Ελεφάντης</i>)	36
Ασαντούρ Μπαχαριάν (<i>Γιάννης Παπακωνσταντίνου</i>)	38
Αναμνήσεις (<i>Αντρέας Μπαρής</i>)	40
Πώς μας καταδίκαζαν (<i>Περικλής Ροδάκης</i>)	47
Γιάννενα – Φιξ (<i>Αχιλλέας Καλιακάτσος</i>)	50
Στις φυλακές Τρικάλων (<i>Νίκος Γουριώτης</i>)	53
Στιγμές δοκιμασίας (<i>Μίμης Μπουκουβάλας</i>)	59
Δεκάξι σε θάνατο (<i>Γιώργος Γιωτόπουλος</i>)	65
Το σούθλισμα (<i>Βαρδής Βαρδινογιάννης</i>)	72
Στην επικράτεια Τουρνά (<i>Βαρδής Βαρδινογιάννης</i>)	77
Στις φυλακές Μυτιλήνης (<i>Δημήτρης Πέππας</i>)	85
Φυλακές Επταπυργίου (<i>Νίκος Μιχαηλίδης, Νίκος Τζένας</i>)	89
Συσσίτια πείνας	97
Μεθοδευμένη ομαδική εξόντωση (<i>Κώστας Στασινός</i>)	99
Το επισκεπτήριο των παιδιών στις φυλακισμένες μανάδες (<i>Τούλα Δρακοπούλου</i>)	107
Το παιδί του βιασμού (<i>Ολυμπία Παπαδούκα</i>)	111
Πογκρόμ στην Αεροπορία (<i>Γιάννης Οικονομάκος</i>)	113
Η υπόθεση του Ναυτικού (<i>Τάσος Μπουρνιάς</i>)	118
Στο κάτεργο της Γιούρας (συλλογική έκθεση)	123

Πάσχα στη Γιούρα (<i>Στέλιος Ζαμάνος</i>)	135
Αρρώστιες και θάνατοι – οι θάνατοι στη Γιούρα	141
Το θανατονήσι Μακρόνησος	149
Το ψήφισμα ΟΓ'	151
Πρώτο τάγμα σκαπανέων – Μακρονήσι 1947-48 (<i>Χρυσόστομος Μαυρίδης</i>)	153
Αναμνήσεις από Σ.Φ.Α. (<i>Τάσος Φακιολάς</i>)	162
Μαρτυρία (<i>Μόσχος Αρμπατζάνης</i>)	167
Ο Θ. Τσουκνίδας και η παρέα του (<i>Θεόδωρος Βώκος</i>)	169
Ο δάσκαλος-φαντάρος (<i>Νίκος Κυριακίδης</i>)	173
Μια νύχτα στη Γλαροφολιά (<i>Ηλίας Στάθερης</i>)	179
Οι εξόριστοι στο Μακρονήσι (<i>Γιώργος Λότσης</i>)	188
Οι θάνατοι στο Μακρονήσι	202
Στρατόπεδα συγκέντρωσης – Άι-Στράτης	207
Έκκληση του Θέμου Κορνάρου	211
Οι πλημμύρες στον Άι-Στράτη (<i>Τάσος Τσουκνίδας</i>)	216
Η Ελλάδα ένα στρατόπεδο	224
Οι νεκροί του Άι-Στράτη	226
Στρατόπεδα γυναικών (<i>Ελένη Λεύκα</i>)	228
Στο Τρίκερι (<i>Βικτωρία Θεοδώρου</i>)	236
Στο στρατόπεδο Λάρισας (<i>Ρόζα Ιμβριώτη</i>)	247
Οι γυναίκες στο Μακρονήσι (<i>Αφροδίτη Μαυροειδή – Παντελέσκου</i>)	249
Αφήγηση (<i>Μαρία Ψωμά</i>)	253
Οι δηλώσεις μετανοίας	260
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:	
ΣΤΑ ΚΕΛΙΑ ΤΩΝ ΜΕΛΛΟΘΑΝΑΤΩΝ	263
Στα κελιά των μελλοθανάτων	265
Ο Βύρωνας έγραψε στις 3 Απρίλη 1948	267
Ο Σκούρτης Σταμάτης γράφει	269
Αφήγηση (<i>Γιώργος Παπαδάτος</i>)	279
Η εκτέλεση του Φίλιππα (<i>Μήτσος Ρούπας</i>)	282
Περίμενα το απόσπασμα (<i>Παντελής Κυρίτσης</i>)	287
Μνήμες (<i>Ανδρέας Κουκουλιέρος</i>)	299
Ο τελευταίος εκτελεσμένος της Κέρκυρας (<i>Λεωνίδας Κύρκος</i>)	301
Οι εκτελεσμένοι στο Λαζαρέττο της Κέρκυρας	307
Η απεργία πείνας – Αναγκαστική σίτιση (<i>Περικλής Ροδάκης</i>)	313

Σύντομο βιογραφικό σημείωμα του Διονύση Παπαδάτου ή Βερδέλη	335
Η εκτέλεσή μου (<i>Τάσος Στέφας</i>)	339
Πώς ματαιώθηκε η εκτέλεσή μας (<i>Βασίλης Παπαγιαννόπουλος</i>)	344
Οι εκτελέσεις στο Γουδί (<i>Τάσος Στέφας</i>)	351
Στο Γουδί οι είκοσι της υπόθεσης Ναυτικού	354
Τα πρωτόκολλα εκτελέσεως (<i>Παν. Αρώνης</i>)	358
Γιώργος Κοντοβουνίσιος (<i>Παν. Αρώνης</i>)	362
Οι επονίτες στο Γογλοθά του Αθέρωφ (<i>Θόδωρος Βώκος</i>)	364
Αναμνήσεις (<i>Νίκος Ζακόπουλος</i>)	372
Η δολοφονία των 17 αγωνιστών (<i>Γιάννης Γραμματικάκης</i>)	377
Πώς γίνονταν οι εκτελέσεις (<i>Δημ. Ανδρουκάκης</i>)	380
Εκτελέσεις στην Τρίπολη – 1949 (<i>Ενάγγελος Μαχαίρας</i>)	384
Εκτελέσεις στην Ακροναυπλία (<i>Ανδρέας Βενιζέλος</i>)	393
Ο Κώστας Παπράκης (<i>Μανώλη Διπλός</i>)	401
Τον εκτέλεσαν καθιστό στο σκαμνί (<i>Νίνα και Μάνος Ξανθός</i>)	402
Μαρτυρίες (<i>Μαρία Διπλού</i>)	406
Η καταδίκη και εκτέλεση Νίκου Μαλίκη (<i>Μανώλης Διπλός</i>)	408
Στο Ιτζεδίν (<i>Ανδρέας Βενιζέλος</i>)	412
Έλλη Σθώρου (<i>Φ.Π.</i>)	413
Θέμιδος Μέλαθρον (<i>Τούλα Δρακοπούλου</i>)	415
Καλό θόλι αδελφές (<i>Ελένη Κυβέλου-Καμουλάκου</i>)	421
Ο Πάνος Τζαβέλας γράφει	434
ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ:	
ΣΤΙΣ ΟΜΑΔΕΣ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ	437
Στις ομάδες συμβίωσης	439
Πώς σώθηκαν οι κρατούμενοι της Καλαμάτας (<i>Θόδωρος Βασιλόπουλος</i>)	444
Η ομάδα συμβίωσης στα Τρίκαλα (<i>Νίκος Γουριώτης</i>)	451
Οι θανατοποινίτες της Γυάρου (<i>Γιάννης Βασιλόπουλος</i>)	455
Από την Κοζάνη στα Γιούρα (<i>Κώστας Μπαστούνας</i>)	458
Μαθήματα στο Ιτζεδίν (<i>Παν. Αρώνης</i>)	462
«Η επιχείρηση αντιέρευνα» (<i>Βαρδής Βαρδινογιάννης</i>)	466
Στο κελί 13 της Κέρκυρας (<i>Βαρδής Βαρδινογιάννης</i>)	472
Βούρλα – κελί 14 (<i>Παν. Αρώνης</i>)	475
Από την απόδραση των Βούρλων (<i>Θ. Βασιλόπουλος</i>)	480

Οι σεισμοί στις φυλακές Ζακύνθου (Χρήστος Φράγκος)	485
Ο Εγκέλαδος στην Κεφαλλονιά (Στέλιος Ζαμάνος)	493
Η γιαγιά Κυριτσά (Νίνα Ξανθού)	500
Γλέντι στη φυλακή (Μαίρη Μπίκια)	504
Φυλακές Χαλκίδας (Γιούρας Τσαϊλακίδης)	508
Πώς μ' έδιωξαν από τη φυλακή (Ηρακλής Γερολυμάτος)	509
Το άρθρο 10 (Κ.Χ.)	514
Αναμνήσεις (Ασαντούρ Μπαχαριάν)	516
Σελίδες αρνητικής πείρας (Θανάσης Ελεφάντης)	522
Ο Παντελής Κυρίτσης γράφει	524
Τα «κύρια άρθρα» (Βαρδής Βαρδινογιάννης)	529
Αφήγηση (Ολυμπία Παπαδούκα)	532
Εσωτερικά προβλήματα στις Κ.Γ.Φ.Α. (Μαρία Διπλού)	533
Αφήγηση (Χρήστος Λάζος)	535
Καταγγελίες (Μίνος Σταυρίδης)	539
Αφήγηση (Ανδρέας Ξυφτίλης)	548
Στις φυλακές Κάστορος – «Η αράχνη» (Σάσα Τσακίρη)	551
ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ:	
ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	559
Αμέτρητα δράματα	561
Ένα παιδί γνωρίζει τον πατέρα του	563
Μανάδες ηρωίδες (Μαρία Καρρά)	568
Ελευθερία Αναστασία (Μαρία Καρρά)	571
Μια πρώτη νίκη (Κατερίνα Α. Ιωαννίδη)	574
ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ:	
ΠΕΡΑΣΑΝ ΣΑΡΑΝΤΑ ΠΕΝΤΕ ΧΡΟΝΙΑ	577
Πέρασαν σαράντα πέντε χρόνια	579

Έργα του
Βαρδή Β. Βαρδινογιάννη:
Ματωμένο ηλιοβασίλεμα
(1961), *Αρχείο*
αντιστασιακού εντύπου
(επιμ.) 1974, Πώς
αποδράσαμε από τα
Βούρλα, α' έκδ. 1976,
β' έκδ. 1983, ΣΦΑ,
Μακρόνησος, Οκτώβρης
1948 - Μάης 1949,
α' έκδ. 1981, β' έκδ. 1983,
Η αντίσταση στο Σέλινο
(επιμ.) 1988, *Castel Selino.*

Έργα του
Παναγιώτη Γ. Αρώνη:
Τι κόσμος (1987),
Νίκος Ζαχαριάδης (1989),
Εμφύλιος - η άλλη όχθη
(1990), *Ο φίλος Έκτωρ*
(1995).

Τα συγγραφικά δικαιώματα
διατίθενται για το μνημείο
των εκτελεσθέντων
στο Λαζαρέττο Κέρκυρας.